

zise

Told- og Skattehistorisk Tidsskrift

Nr. 2

1994

17. årg.

*Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige
betegnelse for accise.*

*Før omkring 1660 omfattede accisen en broget buket af forbrugsafgifter
og forhøjelsestold. Herefter betegnede accisen officielt kun en havne-
afgift, mens forbrugsafgifterne benævntes konsumtion. I den folkelige
bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugs-
afgifterne og anvendtes i vid udstrækning synonymt med konsumtion
(jf. »accisebod« i stedet for »konsumtionsbod«).*

*Medlemsskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse
til Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.
Kontingentet er 60 kr. årligt for enkeltpersoner, 500 kr. for institutioner og firmaer.
Biblioteksabonnement på ZISE koster 60 kr. pr. årgang og tegnes samme steds.
ZISE udsendes tre gange årligt med ca. 40 sider pr. hæfte.*

*ZISE - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab,
stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:*

*Told- og Skattedirektør Carsten Jarlov (formand)
Fuldmægtig Gunnar Jakobsen (sekretær)
Fuldmægtig Henrik Landt (sekretær)
Funktionschef Karin Christensen, Aalborg (kasserer)
Dr.phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Dr.phil. Henrik Becker Christensen (næstformand)
Direktør Kaj Elkrog
Ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Padborg
Direktør René Mikkelsen
Regionschef J. Winther Knudsen, Odense*

*Manuskripter, der ønskes optaget i ZISE, sendes
til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønnemose Alle 18, 2400 København NV
eller sekretæren Gunnar Jakobsen,
Told- og Skattehistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.
Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrivne, med stor linieafstand
og bred margen. Tekst indskrevet på diskette er en særdeles velkommen mulighed,
men det foreslås i så fald først at kontakte redaktøren.
Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.
Redaktionen påtager sig dog intet ansvar for indsendte manuskripter,
og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.*

Redaktør af dette nummer er dr. phil. Mikael Venge

ISSN 001 05-8355
Lay-out: Anna Falcon Møller
Tryk: Wadmann Bogtryk/Offset, Thisted

Amtstuer, Ribe- og Ålborgtoldere

I dette nummer har redaktionen fornøjelsen at introducere en veritabel skattehistoriker i Zises spalter. Det er cand.mag. Claus Rafner, født 1959, der forsker ved Københavns universitet i det danske skattesystem 1660-1848. Claus Rafner publicerer i nær fremtid et større værk, men har også skrevet en mindre artikel om amtstuer og skatteadministration. Det bliver næppe sidste gang, Claus Rafner optræder i Zises spalter.

Pastor emeritus Vagn Hersted bidrager med en artikel om sin forfader, den franske Ribetolder Marturin du Ponte, og fra fhv. vicetoldinspektør Børge E. Breitenbauch, søn af tolderen i Rørdal (se 1994, 1), foreligger endnu en række spændende erindringsglimt, denne gang baseret på hans egen løbebane.

Nummeret slutter med fem boganmeldelser, der spænder fra toldarkitektur over uniformer og etatshistorie til »Fusionen«, der allerede er genstand for en historisk debat. Det hører til undtagelserne, at Zise bringer så aktuelt stof, som støvet ikke skal børstes af.

Claus Rafner

Børge E. Breitenbauch

Vagn Hersted

Med dette påskud foretrækker vi på denne plads at dvæle lidt ved en vistnok uddød type i told- og skattheistorien, som imidlertid kan tjene til eftertanke.

Rapporter og instrukser er som regel yderst prosaisk læsning. Digteren Elias Sehlstedt, toldinspektør på indløbsstationen Sandhamn i Stockholms skærgård i 1850'erne og 1860'erne, afveg fra normen, når han skildrede jobbet's besværligheder.

I reglementet står: Når hanen galer,
man åbner fluks de gamle toldjournaler.
Med lynets hast som fanden og hans mor
af søkaptajner proppes mit kontor!

Sehlstedt er fremdraget i anledning af et nyt, spændende værk om det svenske toldvæsens bygninger. Sandhamn toldstation erstattedes i 1928 af en kystpost, som nedlagdes i 1960'erne, men en toldembedsmand indkvarteres stadig om sommeren i det gamle, fredede toldhus for at holde øje med udenlandske sejlere. Lysthuset, hvor den hårdprøvede toldinspektør rekreative sig i 1860'erne, står faktisk endnu.

Dette og det følgende nummer er i øvrigt redigeret af Mikael Venge som vikar for Anders Monrad Møller. Endelig henledes læsernes opmærksomhed på indkaldelsen til selskabets generalforsamling den 29. august.

Det gamle fotografi (ca. 1860) af den digtende toldinspektør Sehlstedt og hans familie bekræfter ikke helt hans skildringer af det stressede liv på toldstationen i Stockholms skærgård.

Den franske Ribetolder og hans unge, danske hustru på epitafiet i Ribe domkirke.

Amtsforvalterne og amtstuerne 1660-1848

af Claus Rafner

En væsentlig del af den lokale skatteforvaltning, primært vedrørende de statslige skatter, var frem til omkring 1970 knyttet til amtsforvalterne og de amtstuer, som de ledede. Amtsforvalterne og amtstuerne havde deres oprindelse i middelalderen, hvor de benævntes slotsskrivere og skriverstuer.¹ Under enevælden, hvor en mere effektiv statslig styring og skatteopkrævning stod på programmet for at sikre kongemagtens og rigets suverænitet, blev der imidlertid ryddet op i de middelalderlige forvaltningsprincipper, og grundlaget for det moderne chefembede som amtsforvalter skabtes. Hensigten med denne artikel er at beskrive nogle træk af denne udvikling.

Slotsskriverne før 1660

I tiden før enevælden hørte den lokale forvaltning af bøndernes skatter til lensmændenes embedspligter. Lensmanden selv deltog dog ikke i større omfang i den praktiske skatteforvaltning, som udøvedes fra kongens slot i lenet, men overlod arbejdet til en skriver, almindeligvis kaldet slotsskriveren; hans kontor var skriverstuen. Slotsskriveren blev ofte bistået af ridefogeden, men kun forsåvidt angik ligning og opkrævning. Regnskabsaflæggelsen for skatterne, samt iøvrigt også for krongodsindtægterne, hvilede derimod udelukkende på slotsskriveren.²

I afgiftslen, hvor lensmanden havde forpagtet krongodsindtægterne, lønnede lensmanden selv slotsskriveren og de andre underordnede, og staten slap dermed for direkte udgifter til den lokale skatteforvaltning. Det ses dog nogle steder, at Rentekam-

meret ved revisionen godkendte udgifter til blæk og papir ved udarbejdelsen af skattemandtallerne, ligesom der også godtgjordes en vis sum for skriverens rejseomkostninger ved levering af penge og regnskaber på Rentekammeret.

I regnskabslen blev alle personale- og kontorudgifter derimod påført regnskabet, hvilket indebar en central styring af det lokale forvaltningsapparat, i hvert fald med hensyn til de udgifter, som lensmanden kunne forvente at få godtgjort. I det forleningsbrev, som Arent von der Kuhla i 1645 fik for regnskabslenene Kronborg-Frederiksborg-Abrahamstrup, godkendtes således en bemanning af Kronborg skriverstue med en slotsskriver og en underskriver, mens Frederiksborg skriverstue bemandedes med en slotsskriver, en underskriver og en skriverdreng.³

Forleningsbreve for afgiftslen kunne undtagesvist også indeholde bestemmelser for skriverpersonalets omfang, men lensmanden måtte her selv betale lønudgifterne. I forleningsbrevet 1646 for afgiftslenene Skanderborg-Åkær pålagdes det således lensmanden at holde en skriver, en underskriver og en skriverdreng.⁴

For såvel afgiftslen som regnskabslen gjaldt det, at skriverne ansattes af lensmanden; der kendes ingen eksempler på kongelige bestillinger for skrivere ved lenene. Det hang sammen med, at lensmanden hæftede for personalets fejl, i og med at han stod som øverste ansvarlig for regnskabsaflæggelsen og viderebetalingen af indtægterne; det måtte derfor også være ham tilladt selv at vælge sit personale. På den anden side overanstrengte lensmændene sig ikke med at vise deres

ansvar. Regnskaberne for Stjernholm len blev således underskrevet af slotsskriveren alene, men fra 1620'erne skærpedes revisionen, idet man da begyndte at kræve lensmandens underskrift på regnskab og bilag.⁵

Kvittance for vel aflagt regnskab udstedtes altid lydende på lensmandens navn, og slotsskriverens funktion kan sammenfattende beskrives som værende den, at han som chef for skriverstuen gennem regnskabsaflæggelsen skulle skaffe sin lensmand kvittance for regnskaberne.

Fra slotsskriver til amtsskriver

Ved den hovedskat, som blev udskrevet i november 1660, fungerede slotsskriverne efter de gamle retningslinjer. Men fra 1661 begyndte forandringerne at indtræde, idet en række slotsskivere da fik kongelig bestalling.⁶

Den officielle titel på skriverembedet ændredes samtidig til slots- og amtsskriver, hvilket efterhånden blev til amtsskriver, således som det fremgår af de kongelige bestallinger, der udstedtes i 1660'erne:

Februar - april 1661:

Slots- og amtsskriver over NN slot og len

Juni - december 1661:

Skriver over NN (slot og) len

Januar 1662 - august 1664:

Skriver over NN (slot og) amt

Fra oktober 1664:

Amtsskriver over NN amt⁷

Tilsvarende ændredes også betegnelsen skriverstue. I 1660'erne benyttedes af og til betegnelsen amtskriverstue,⁸ og i 1670'erne slog kortformen amtstue igennem.

Titlen amtsskriver anvendtes før 1660 om skrivelserne i Hertugdømmerne, hvor man også havde betegnelser som amtmænd og amter i stedet for lensmænd og len. Nu bredte »foramtningen« sig til kongeriget, hvor betegnelsen len ved kongelig befaling af 19.2.1662 officielt ændredes til amt.⁹ Men forinden var vejen altså trådt ved de skriverbestallinger, som udstedtes i de første måneder af 1661 og i januar 1662.

Det var kongens opfattelse, at ordet amt (som betyder embede på tysk), ledte associationerne i mere passende retning, hvorimod ordet len, som var knyttet til bortforleningen af krongods, forekom mindre heldigt på baggrund af de omfattende krongodsafhændelser, som man var tvunget til at gennemføre oven på svenskekrigene for at rette op på statsfinanserne.

Den første kongeligt udnævnte skriver var Claus Christensen Lamberg, der 13.2.1661 fik bestalling som »slots- og amtsskriver på Vort slot Vordingborg og dets underliggende len«. Lensmand var her Ulrik Frederik Gyldenløve, som efter ansøgning nu fik kongelig konfirmation på sin private udnævnelse af slotsskriveren året i forvejen. Bestallingen anfører som slotsskriverens opgave, at han skulle forestå skriverstuen, samt varetage oppebørsel og årlig regnskabsaflæggelse med hensyn til de kongelige indtægter. Hvad løn angår, bevilgedes han »at må nyde på sig og sædvanlige undertjenere udi skriverstuen det samme som hans formænd skrivere før ham og han selv hidindtil nydt og haft haver«. Endelig præciseredes forholdet til lensmanden som værende det, at han skulle rette sig efter, hvad lensmanden på kongens vegne befalede ham.¹⁰

Der findes enkelte andre bestallinger, hvoraf det direkte fremgår, at skriveren fik sin kongelige udnævnelse på initiativ af lens-

manden/amtmanden,¹¹ og der var da også to vigtige incitamenter til at fremme denne udvikling.

Først og fremmest slap amtmændene for ansvaret med oppebørsel og regnskab, som nu blev en sag mellem centralforvaltningen og skriveren alene. I alle de bestallinger, som udgik til amtmændene i 1660'erne, holdt man ganske vist fast ved den gamle formulering om ansvar for oppebørsel og regnskab, men praksis formede sig anderledes, når først amtmanden fik en kongelig skriver.

Det andet incitament hang sammen med, at amtmændene ikke længere var ansvarlige for skrivers aflønning, når skriverembedet kom under kongelig bestalling. Ganske vist godkendtes efter 1660 i praksis næsten altid et beløb til de private skrivere, men hvis beløbet var utilfredsstillende lille, kom amtmændene i klemme. I amtmændenes bestallinger var nemlig ingen hjælp at hente, idet standardformuleringen her lød, at amtmændene af deres tillagte løn selv skulle bekoste eget ansat personale.

At Frederik III på den baggrund meget tidligt forundte sønnen Gyldenløve en kongelig skriver som amtstuechef er forståeligt, og i den følgende tid lod han en tilsvarende nåde vise flere andre amtmænd, mens andre blev

det dem nægtet. Under Christian V påbegyndtes imidlertid en systematisk kongelig udnævnelse af alle amtsskrivere, således som det ses af tabellen herunder.¹²

Især en amtsreform i 1671 ryddede godt op blandt de kongelige amtmænds private amtsskrivere. De sidste af slagsen, som fandtes på Lolland-Falster, hvor enkedronningen havde sit livgeding, fik kongelig konfirmation på deres embeder 2.11.1680.

Iøvrigt gennemførtes en tilsvarende omdannelse til kongelige embeder også med hensyn til ridefogederne, og ofte skete det på den måde, at ridefogedembedet blev slået sammen med skriverembedet. Denne rationalisering hang naturligvis sammen med, at ridefogedens ressortområde, krongodset, var mindsket i en række amter, ligesom meget krongods i 1670 overgik til særskilt forvaltning som ryttergods. I 1680 var der kun omkring 5 ridefogeder tilbage.

Opdelingen i amtsskrivere med henholdsvis privat og kongelig udnævnelse, med dertil knyttede specielle løn- og ansvarsbetingelser, var i realiteten ikke så skarp, som der formelt var lagt op til. Som omtalt opnåede næsten alle private amtsskrivere at få godkendt en lønudgift på skatteregnskaberne, og det forekom også, at private amtsskrivere

Antal kongelige amtstuer og
amtstuechefernes udnævnelsesforhold 1662-1681

Opgørelses- dato	1.8. 1662	1.1. 1664	1.1. 1666	1.1. 1668	1.1. 1670	1.1. 1672	1.1. 1674	1.1. 1679	1.1. 1681
Kgl. udnævnte	17	17	16	16	18	21	25	22	28
Privat udnævnte	18	19	18	20	17	8	7	5	0
Ialt	35	36	34	36	35	29	28	27	28

selv stod til ansvar for deres regnskaber, uden at centralforvaltningen indblandede amtmanden.

I praksis var forholdene i 1660'erne derfor ret uklare og flydende, hvilket flere gange gav anledning til forviklinger. Som eksempel kan tjene forvaltningen i Antvorskov-Korsør amter, hvor Hugo Lützwow var lensmand/amtmand 1656-1693.

I marts 1661 blev to kongelige ridefogeder udnævnt, Jens Ebbesen Brun og Casper Andersen Brandt, for henholdsvis Antvorskov amt og Korsør amt. Senere samme år udnævntes to kongelige skrivere for de to amter, nemlig henholdsvis Jens Clausen og Christen Carstensen.¹³

Jens Ebbesen Brun havde i 1650'erne tjent Lützwow på Antvorskov, blandt andet som ridefoged, så han var en gammel kending af amtmanden. Dette har sikkert påvirket amtmandens dispositioner, i hvert fald udnyttede amtmanden sit formelle ansvar for den lokale forvaltning til at overlade amternes skatteoppebørsel til ridefoged Brun, mens skriverne Carstensen og Clausen kun fik oppebørslen af krongodsindtægterne.¹⁴

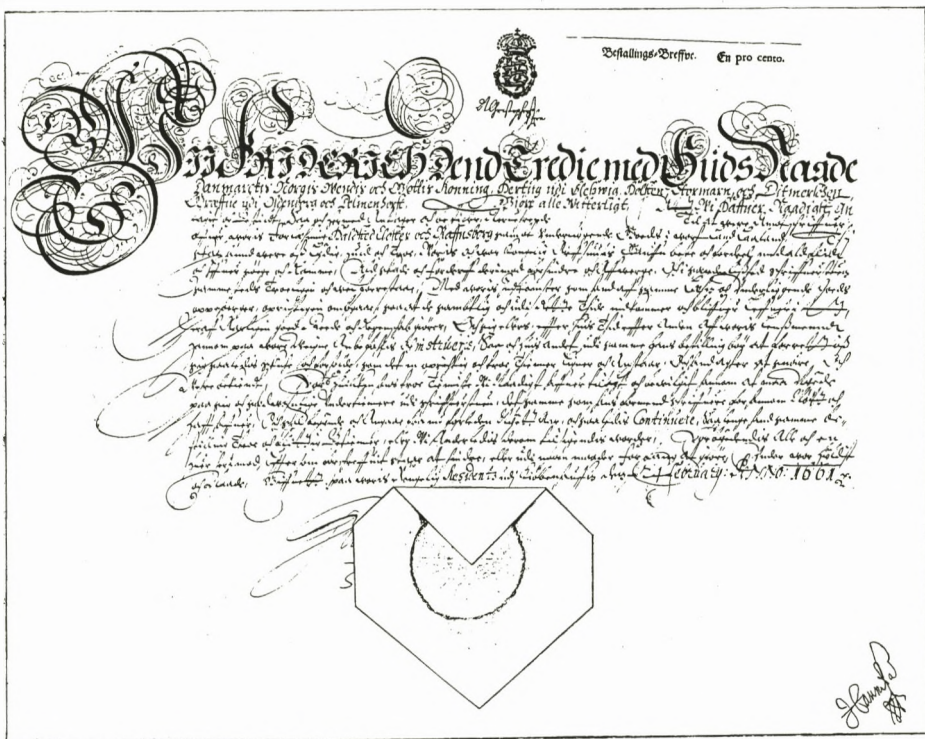
Denne arbejdsdeling faldt ikke i god jord hos Clausen. Som modtræk nægtede han at udlevere matriklen, som han sad inde med i kraft af sit embede som kongelig amtskriver. Hverken amtmanden eller Brun kunne få fat i matriklen; Clausen ville kun være ansvarlig overfor Rentekammeret. Brun måtte da opkræve skat efter en forhåndenværende hartkornsekstrakt, men til sidst gav han op, måske efter ordre fra Rentekammeret, i hvert fald overtog Clausen skatteopkrævningen i 1668. Senere viste det sig iøvrigt, at såvel Bruns hartkornsekstrakt som Clausens matrikel var ufuldstændige, blandt andet manglede

det meste af Herlufsholm sogn, og begge dømtes ved kammerretten til at svare for skaden. Derimod lykkedes det for amtmanden Hugo Lützwow at slippe for ethvert ansvar.¹⁵

Så heldig var ikke alle amtmænd. Mogens Rosenkrantz, som 1663-1671 var amtmand over Lundenæs amt, måtte således selv stå for regnskabsafleggelsen i sin embedsperiode. Rosenkrantz havde søgt om kongelig bestalling for en skriver, men forgæves. Han havde derfor ansat en fuldmægtig, der som skriver kunne varetage skatteoppebørslen, dog således, at Rosenkrantz selv underskrev regnskaberne. Efter 8 år kunne han notere sig et kasseunderskud på 4.549 rigsdaler som følge af udgiftsordrer på et større beløb end skatteindtægterne rakte til.

Det underskud forventede Rosenkrantz selvfølgelig at få godtgjort, men ved revisionen løb antegnelserne op i 5.622 rigsdaler i statens favør. Selv om Rentekammeret lod antegnelserne gå lige op med kasseunderskudet, og selv om der blandt udgifterne var godkendt både 4.000 rigsdaler i amtmamløn og 750 rigsdaler i løn til en fuldmægtig, så blev skatteforvaltningen alligevel en usikker forretning for Mogens Rosenkrantz: lønindtægt 4.000 rigsdaler, mod tabt kasseunderskud 4.549 rigsdaler. Alt beroede derfor på, hvor meget der kom ind af antegnelserne i kraft af amtmandens regres til skatteyderne.¹⁶

Udviklingen i 1660'erne skabte således et pres fra enkeltpersoner og uheldige hændelser for at få ensartede og afklarede forhold omkring den amtslige skatteforvaltning. Dette indfries i vid udstrækning med den amtsreform, som gennemførtes i 1671 kort efter tronskiftet, og som kom til at vedrøre tre aspekter: embedsopgaverne, distriktsinddelingen, samt aflønningsforholdene.

Bestallingsbrev for amtskriver 1661 (Rigsarkivet, Rtk. 212.35). De originale bestallingsbrev for amtsstuecheferne udleveredes til vedkommende embedsmand mod betaling af sportler til centraladministrationen og stempelafgift til staten. Stempelafgiften var i 1661 på 1 % af årslønnen, sådan som det ses af det afbildede bestallingsbrev, der iøvrigt aldrig blev indløst på grund af en fejlformulering i teksten. Brevet, som er dateret 24.2.1661, angår embedet som »amtskriver over Vores forlening Halsted Kloster og Ravensborg samt underliggende gods«, men i virkeligheden skulle det angå embedet som ridefoged det pågældende sted. Netop på denne dato udfærdigedes ifølge Rentekammerets kopibog over udstedte bestallinger et bestallingsbrev for ridefoged Peder Christensen på Halsted Kloster. Læg mærke til, at det afbildede bestallingsbrev er udfærdiget som en blankobestalling. Der er en tom plads, hvor navnet skulle stå, men brevet er alligevel underskrevet af kongen, beseglet med det kongelige segl, samt kontrasigneret af Rentekammerets chef, Hannibal Sehested. I dette tilfælde har det tydeligvis været overladt til en lavere instans at udpege personen.

Som allerede omtalt indebar amtsreformen, at de kongelige amtmænds private skrivere næsten overalt erstattedes med kongelige amtsskrivere. I den forbindelse fik både amtmændene og skriverne nye bestallinger, hvorved den lokale forvaltning, herunder også skatteforvaltningen, blev lagt i nye rammer.¹⁷ Den regnskabsmæssige side af reformen integreredes iøvrigt i en regnskabsforordning, som udkom senere samme år.¹⁸

De nye bestallinger overlod overalt selve oppebørslen til amtsskriverne, og amtmændene tillagdes udelukkende en række kontrolfunktioner. I amtsskrivernes bestallinger understregedes forholdet til amtmændene som værende det, at sidstnævnte skulle godkende alle lægdssedler, som udstedtes til skatternes inddrivelse. Endvidere skulle amtmændene godkende alle restanceregistre, som overlodes hæren til inddrivelse ved militær eksekution, ligesom amtmændene også skulle attestere det årlige regnskab.

I amtmændenes egne bestallinger forklarede det, at amtmanden skulle se til, »at alle de påbudne kontributioner bliver i hans nærværelse og efter rigtig konferering med matriklen lagt og lignet imellem almuen i fornævnte N.N. amter (såvidt ikke af enhver proprietario efter Vores allernådigste forordning bliver indsamlede), så at ingen urigtighed eller underslæb af amtsskriverne derudi begås«. Denne bestemmelse svarer til kravet om amtmændenes godkendelse af lægdssedler, men havde i praksis kun betydning for krongodset, idet de private godsejere almindeligvis foretrak selv at indsamle skatterne af deres gods.

Amtmændenes tilsyn med regnskabsafleggelsen afhang iøvrigt af, hvorvidt der var tale om almindelige amtmænd eller stiftamt-

mænd. Mens de almindelige amtmænd skulle gennemse og attestere årsregnskabet før indsendelsen til revision, fik stiftamtmændene til opgave at forlange bevis forelagt for regnskabets indlevering til Rentekammeret, ligesom de også skulle se kvittancen for det reviderede regnskab.¹⁹ Med disse bestemmelser håbede man at få bedre styr på amtsskrivernes regnskabsaflægning, og der kan da også spores en tendens til mere regelmæssighed.

Derimod var mange amtmænd stadig noget tilbageholdende med at sætte deres navn under årsregnskabet. Førnævnte Hugo Lüt-zow, som i 1670'erne tillige var amtmand over Ringsted amt, anvendte for eksempel følgende vending ved sin attestering af dette amts regnskaber: »Efter kgl. Maj:ts nådigste befaling underskrives dette regnskab, men amtsskriveren at svare dertil«. Det nervøse forhold til oppebørslen fortsatte endnu en årrække, men efterhånden erfarede det, at hensigten med underskriften ikke var en tilbagevenden til ældre tiders vidtgående lensmandsansvar; det drejede sig blot om en lokal kontrol af amtsskrivernes regnskabsdispositioner. I forlængelse heraf udvikledes på grundlag af revisionens antegnelser den praksis, at amtsskriverne kunne nøjes med at underskrive regnskabet alene, hvorimod amtmændene blev sat til at attestere en række bilag til regnskabet, fx. om hovedgårdene opfyldte kravene til skattefrihed. Amtmændenes ansvar begrænsede sig dermed til ganske specifikke områder.

Udover en regulering af embedsopgaverne indebar amtsreformen også en distriktsomlægning. Det var således ikke særligt hensigtsmæssigt, at Møns amt havde fælles amtsskriver med det midtsjællandske Ringsted amt, og at amtsstuen lå i et tredje amt, nemlig Tryggevejle amt, for nu at nævne det mest kringledede tilfælde i tiden før 1671. Det

forekom heller ikke udpræget rationelt at opretholde det lille Jungshoved amt på 345 tønder hartkorn, omfattende sognet af samme navn, som selvstændigt amtstuedistrikt, når gennemsnittet lå på omkring 13.000 tønder hartkorn for et amtstuedistrikt.

Disse skævheder blev rettet op ved udsendelsen af de nye amtsskriverbestallinger, hvor antallet af amtsskrivere og amtstuedistrikter faldt fra omkring 35 til omkring 28.²⁰ Set i forhold til 1650'erne, hvor der aflagdes regnskab for 47 distrikter, var forandringen endnu mere tydelig.²¹

På den anden side var rationaliseringen ikke så omfattende, som den umiddelbart ser ud til. For det første var 7 % af landets hartkorn i 1670 blevet henlagt til forvaltning under de nyoprettede ryttergodsdistrikter, og for det andet åbnede grevernes og friherrernes nye privilegier af 25.5.1671 op for, at grevskaber og baronier kunne aflægge skatte-regnskab direkte til Rentekammeret, hvorved disse lensgodser blev en slags private amtstuedistrikter med egne amtstuerettigheder.²²

Opdelingen i ryttergodsdistrikter, kongelige amtstuedistrikter og private amtstuedistrikter skabte en noget mere kompliceret geografisk forvaltningsstruktur end hidtil, hvilket især ramte ryttergodset, som først under Frederik IV fik sit spredte gods samlet til velarrangede distrikter. For grevskaberne og baronierne var godsets vidtløftighed naturligvis ejernes eget problem, men store lensgodser, som grevskabet Frijsenborg, der omfattede gods i 6 amter,²³ krævede alligevel en vis indsats ved revisionen, hvor der blandt andet skulle holdes styr på, om summen af hartkorn afkortet i de kongelige amtstuers regnskaber stemte med det hartkorn, som bogførtes ved grevskabets amtstue.

Med hensyn til det tredje og sidste aspekt af amtsreformen, aflønningsforholdene, skete

der fremskridt i retning af klare og enslydende regler for de kongelige amtsskrivere. Den faste løn nævntes nu direkte i bestallingen,²⁴ og i forlængelse af revisionens praksis gennem 1660'erne indførtes den forenkling, at lønsummerne til amtsskrivere og underordnet personale nu som hovedregel sammenlagdes til et beløb, der tilstilledes amtsskriverne. Heraf måtte amtsskriverne selv aflønne den medhjælp, som de havde behov for og lod ansætte.

På lensgodserne aflønnede greverne og baronerne selv deres godsinspektører og godsforvaltere, eller hvem de nu satte til at varetage skatteoppebørslen ved deres private amtstuer. Men da hvert grevskab og baroni benådedes med skattefrihed for henholdsvis 300 og 100 tønder hartkorn, hvoraf rigeligt kunne lønnes en regnskabsfører, var der i administrativ henseende intet vundet for staten ved den disposition.

Billedet er derfor knap så positivt, når lensgodserne og ryttergodset betragtes som en del af det amtslige reformkompleks, som Christian V indførte efter sin tronbestigelse. Men amtsreformen i snæver forstand, som vedrørende alene de kongelige amtstuedistrikter, bidrog uden tvivl til, at der her skabtes en mere effektiv forvaltning.²⁵

Fra amtsskriver til amtsforvalter

Titlen amtsskriver var i løbet af 1660'erne blevet den almindelige betegnelse for amtststens chef, såvel i officielle bestallinger, som i almindelig tale. Men det kunne blive finere endnu. I 1679 udnævntes nemlig den første amtsforvalter som efterfølger for en amtsskriver.

Det var Henrik Meinche, som den 27.3.1679 fik bestalling som amtsforvalter

over Frederiksborg og Kronborg amter. Det essentielle i hans bestalling har følgende ordlyd, efter den sædvanlige indledning for alle kongeligt ansatte om at være kongen lydig, huld og tro, samt afværge al skade af yderste magt og formue: »Dernæst Vores kgl. regaler, højhed og rettighed udi bemeldte amter tillige med Vores sammesteds bestillede amtmand på det flittigste udi agttage og forsvare«. Vendingen om at have tilsyn med kongens regaler, højhed og rettighed anvendtes normalt udelukkende i amtmændenes bestallinger, men nu fik skriverstuens chef del i dette tilsyn af den enevældige kongemagts yderste grænser. Intet mindre end en titel som amtsforvalter kunne legitimere denne ophøjede indsats.

Henrik Meinche var tillige ansat som kongens fiskemester, og hans instruktion som amtsforvalter, iøvrigt den første kendte instruktion for en amtstuechef, indeholder flere paragraffer om fiskeriet. Men der findes dog også en enkelt paragraf om skatteoppebørslen. Ligning af hartkornsskatter skulle således ske på grundlag af matriklen i amtmandens og sognefogedernes overværelse, hvorefter lægdssedler kunne udfærdiges. Heri var egentlig intet nyt i forhold til 1671-bestallingerne, og når den sædvanlige undtagelse om de godsejerindsamlede skatter denne gang blev forbigået, var det utvivlsomt fordi, at de to amter nærmest udelukkende bestod af krongods. Altså måtte både amtmand og sognefogeder tage del i ligningen på vegne af kongen som godsejer.²⁶

Instruktionen for amtsforvalteren blev ved en finansforvaltningsreform omkring årsskiftet 1679/1680 fulgt op af en generel instruktion for alle amtsskrivere. Den var dateret 31.12.1679 og bestod af 5 paragraffer, som nærmere uddybede indholdet af amtsskriverbestallingerne. Indledningsvis begrundedes

instruktionen med indførelsen af en ny regional landkommissærordning, derefter understregede § 1 pligten til at sørge for indkomsternes oppebørsel, § 2 vedrørte indberetninger i form af regnskabsekstrakter, § 3 lod pengene tilflyde landkommissærerne, § 4 gav regler om årsregnskaberne, og endelig indeholdt § 5 en opfordring til flittigt at korrespondere med overordnede myndigheder. Derved blev det ikke længe, for allerede i 1682 udsendtes en ny instruktion, hvor hele 18 paragraffer blev taget i anvendelse. Restanceforhold og krongodsforhold fik her en nærmere behandling, men iøvrigt kunne der være tillægsbestemmelser rettet mod særlige forhold i det enkelte amt.²⁷ Med jævne mellemrum udfærdigedes nye instruktioner, i begyndelsen stilet til amsskriverne, men efterhånden til amtsforvalterne.

Titlen amtsforvalter var ikke ganske ny. Nogle få gange i 1660'erne udnævntes en »forvalter over N.N. amt«, iøvrigt parallelt med titler som inspektør og pensionarius. Disse titler anvendtes om borgerlige personer, der indsattes med amtmandsbeføjelser, når det daværende rent adelige amtmandsembede skulle udfyldes ved vakancer og bortrejser. Titelne anvendtes også, når skriverstuens chef som panthaver eller forpagter af krongods nærmede sig en position svarende til den traditionelle lensmandsrolle.²⁸ Det er uden tvivl disse reserveamtmand, som der henvises til i en forordning af 28.4.1663 om kontributionernes oppebørsel. Her optræder nemlig flere gange vendingen »Vores amtmand og amtsforvaltere« på en sådan måde, at de to embeder må betragtes som sideordnede. Næsten samme placering havde Henrik Meincke i kraft af sine beføjelser, dog var det nu tydeligt, at han skulle samarbejde med amtmanden, ikke vikariere for ham.

Den nye amtsforvaltertitel, og de tilknytte-

de beføjelser vedrørende tilsyn med »regaler, højhed og rettighed« i samarbejde med amtmanden, opnåedes i de følgende år af flere andre nyudnævnte amtsuechefer i det nord-sjællandske krongodsdominerede område (Frederiksborg, Kronborg og Københavns amter). I årene 1688-1690 kom turen til resten af landet, men i form af særskilte bevillinger, som tillod veltjente amtsskrivere i bestemte amter at måtte »samme amter herefter som amtsforvalter betjene og deraf titel nyde«.²⁹ Dermed var der for alvor gået inflation i amtsforvaltertitlen, for de specielle tilsynsbestemmelser vedrørende »regaler, højhed og rettighed« var ikke nævnt.

Det var heller ikke tilfældet, da amtsforvaltertitlen i 1695 blev taget i anvendelse ved nyudnævnelser overalt i riget. Indholdet af amtsforvalternes bestallinger var nu identisk med amtsskrivernes, men iøvrigt anvendtes den knap så fine amtsskrivertitel fortsat ved enkelte nyudnævnelser. Denne politik, som var et led i enevældens almindelige del og hersk ved hjælp af titler og rang, fortsatte et stykke op i 1700-tallet. Sidste amtsskriverudnævnelse fandt sted ved Bornholms amtstue i 1736, men han blev i 1753 skiftet ud med en amtsforvalter, hvorefter kun Skanderborg amtstue kunne fremvise en amtsskriver. Han døde imidlertid i 1758, og amtsforvaltertitlen blev da enerådende.³⁰

Amtsreformen af 1793

Mens man ved amtsreformen af 1671 havde klaret en rationalisering ved at samle amterne under færre amtstuer og færre amtmænd, så havde man ikke løst det problem, at de gamle amtsgrænser med deres middelalderlige baggrund ikke rigtig egnede sig for en moderne inddeling i velarrangerede distrikter af pas-

sende ens størrelse. Da man i slutningen af 1700-tallet ønskede yderligere rationalisering af amtmandsskabernes antal, tog man skridtet fuldt ud og besluttede sig for at omlægge amtsgrænserne. Ved plakat af 21.6.1794 bekendtgjordes en kongelig resolution af 4.9.1793, som bebudede Danmark opdelt i kun 18 amter; hvert amt skulle være identisk med et amtmandsskab, ledet af en kongelig amtmænd.³¹

Reformen gennemførtes i årene 1793-1809 efterhånden som de berørte amtsmandsejder blev ledige. Man fulgte ret nøje planen af 1793, men den blev dog modereret lidt i 1824, hvor et nyt amt tilkom ved deling af Århus amt i to.

De herved fremkomne 19 amter betød en reduktion i antallet af amtmænd, men for amtsforvalternes vedkommende gjorde andre hensyn sig gældende. Der var en jævnlig trafik af skatteydere til amtstuerne, og den var endda i stærk stigning, idet selvejets udbredelse betød et skift fra godsvis afregning til individuel afregning. En formindskelse af amtstuernes antal var i den situation urimelig. Der var tværtimod behov for flere amtstuer, så afstandene ikke blev så lange.

Amtsreformen af 1793 fik derfor den modsatte virkning for amtsforvalterne og amtstuerne. I 1793 var der 27 amtsforvaltere og amtstuedistrikter, men ved enevældens slutning var der ialt 31 amtsforvaltere og amtstuedistrikter. Selv om der tages hensyn til de 2 eksisterende ryttergodsdistrikter i 1793, så var der alligevel tale om en udvikling i retning af en mere fintmasket distriktsinddeling.

Samme år som amtsreformen bebudedes blev der også udstukket nye retningslinjer for amtsforvalternes arbejdsopgaver, hvilket skete ved oppebørselsforordningen af 30.1.1793. En række forhold omkring regnskaber og restanceinddrivelse blev ændret, men forord-

ningen betød ikke nogen grundlæggende ændring af selve embedet.

Amtsforvalteren var på dette tidspunkt primært beskæftiget med skatteoppebørsel. Ved enevældens begyndelse havde han derimod også haft betydelige opgaver i forbindelse med jordebogsindtægterne, men det havde ændret sig i takt med krongodsafhændelserne og udlægget af ryttergods. Siden Frederik IV's ryttergodsreform havde amtsforvalterne ikke beskæftiget sig med krongodsforvaltning i større stil, bortset fra amtsstuedistrikterne Møn og Bornholm, hvor krongodset først afhændedes i henholdsvis 1760'erne og 1790'erne.

Imidlertid tog amtsforvalterne sig ikke blot af statens skatteoppebørsel. Amtstuerne fungerede også som filialer af rigets hovedkasser, altså en slags lokalcentre for statens finansielle ind- og udbetalinger. Desuden varetog amtsstuerne kasse- og regnskabsfunktionen for den voksende amtskommunale sektor, som netop på dette tidspunkt begyndte at etablere sig.

Efter enevældens ophør overgik en række opgaver til andre instanser. Ved kommunalre-

formen i 1867 ansattes således amtskommunale regnskabsførere, og af de amtskommunale opgaver beholdt amtsforvalterne alene kassefunktionen. Opgaver vedrørende statskatterne uddelegeredes også til kommunerne. Ved skattereformloven af 1903 indførtes således den ordning, at sognekommunerne skulle ligne og opkræve de nye statslige indkomst- og formueskatter, samt viderebetale dem til amtstuerne.³² Ordningen svarede dermed til den gamle praksis for købstadskommunerne, som også selv oppebar de statslige skatter og viderebetalte dem til amtstuerne.

Samtidig indførtes særskilte organer for ligningskontrol i form af amtslige skatteråd, der senere udbyggedes med amtsligningsinspektorer. Med hensyn til selve kassefunktionen overflødiggjorde den senere udvikling indenfor betalingsformidling helt amtsforvalterne og amtstuerne som lokale fysiske repræsentanter for statskassen, og der blev derfor ikke meget tilbage, som kunne begrunde deres fortsatte eksistens. I 1967 vedtoges det at afvikle amtsforvalterembederne og amtstuerne, hvilket påbegyndtes i 1970, og i 1973 nedlagdes den sidste amtstue.³³

NOTER:

- 1 W. Christensen: *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede* (1903), s.242ff.
- 2 Jvf. O. K. O. Damkjær: *Lensregnskaber og lensadministration 1610-60*. *Landbohistorisk tidsskrift* 2:4 (1982), s.16f.
- 3 *Kancelliets Brevbøger* 18.5.1645. Af Kronborg lensrk. 1647/48 fremgår det, at der ved Kronborg skriverstue også godkendtes en udgift til en skriverdreng, foruden slotsskriveren og underskriveren.
- 4 *Kancelliets Brevbøger* 31.5.1646. I Skanderborg-Åkær lensrk. 1646/47 og 1647/48 anføres således ingen lønninger til skriverstuerne. Men da lenene i 1648/49 kom på regnskab igen, findes udgifter ved Skanderborg skriverstue til slotsskriver, underskriver og skriverdreng, samt ved Åkær skriverstue til skriver og skriverdreng.

- 5 H. H. Fussing: *Stiernholm len 1603-1661* (1951), s.109ff og 143f.
- 6 På Bornholm gjorde særlige forhold, at kgl. bestalling indførtes et par år tidligere. Bornholmerne afsatte i december 1658 den svenske besættelsesmagt, en delegation rejste til København, og kort efter etablerede kongen en direkte troskabsrelation til flere af øens embedsmænd, bla. fik Peder Jensen kgl. bestalling som skriver og ridefoged på Bornholm (DK B48, 28.12.1658).
- 7 *Bestallinger i Rtk.* 212.24-27.
- 8 Se fx. Kronborg amts kontributionsrk. 1662-64, underskrevet: Kronborg amtskriverstue 1.8.1664.
- 9 K. Hvidt (red.): *Amter og Amtsråd* (1991), s.29.
- 10 *Rtk.* 212.24, nr. 16.

- 11 Se fx. Rtk. 212.35, best. 18.11.1661 for skriver Anders Pedersen, med indlagt memorial fra lensmand Axel Urup.
- 12 Tabellen bygger på Henry Bruun: *Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848* (Personalhistorisk Tidsskrift 7:4. 1919), suppleret med egne undersøgelser på grundlag af amtsregnskaberne. I de tilfælde, hvor skatter og krongods-indtægter var under hver sin regnskabsforvaltning, er amtsstuerne defineret som skatteforvaltningen. Begrebet kgl. amtstue hentyder til, at tabellen ikke omfatter privatgods, hvor besidderen havde opnået amtsstuerettigheder i form af skatteregnskabsafklæggelse direkte til Rentekammeret.
- 13 Rtk. 212.24, bestallinger nr. 33 af 9.3.1661 (Jens Ebbesen Brun), nr. 112 af 14.3.1661 (Casper Andersen Brandt), nr. 134 af 5.10.1661 (Jens Clausen), og nr. 92 af 14.6.1661 (Christen Carstensen). Sidstnævnte fik tillige embede som ridefoged over Korsør amt i stedet for Casper Andersen Brandt, men reelt fortsatte Brandt som ridefoged ifølge Korsør jordebogsrsk.
- 14 Der udnævntes iøvrigt i 1666 en ny person til ridefoged i Antvorskov amt i stedet for Brun (Rtk. 212.26, nr. 47 af 10.8.1666: bestalling for Peder Christensen). Bestallingen synes dog ikke effektueret, for Brun omtales i amternes jordebogsrsk. som ridefoged frem til 1669.
- 15 Sagsakter i Antvorskov-Korsør kontributionsrsk., pk. 1662-71. Kammerretsdomme af 15.11.1673 og 22.3.1674, Rtk. 39.1, sag 21 og 23. Kammerrettens afgørelse stadfæstede iøvrigt ved højesteretsdom af 8.7.1674.
- 16 Sagsoplysninger i Lundenæs amts kontributionsrsk. 1663-71; de nævnte tal vedrører alene de ordinære hartkornsskatter.
- 17 Bestallinger af 26.5.1671 i Rtk. 212.22 (amt-mænd) og 212.29 (amtsskrivere), med 1.5.1671 som ikrafttrædelsestidspunkt. Enkelte bestallinger udstedtes dog først senere.
- 18 Fo. 4.9.1671. Flere af bestemmelserne i denne forordning, samt i bestallingerne, grunder sig på den kammerinstruktion af 20.7.1670, som udstedtes efter tronskiftet (trykt i C. F. Wegener (udg.): *Aarsberetninger fra det kongelige Geheimearchiv*, bd. 2 1856-60, s.191-201).
- 19 Jvf. bestallinger for stiftamtmandene af 26.5.1671 i Rtk. 212.22, samt fo. 4.9.1671 § 8. I 1680 overgik stiftamtmandenes kontrolfunktion til landkommissærerne, hvorefter den fra 1690'erne alene udøvedes af Rentekammeret.
- 20 Ifølge bestallingerne skulle distriktsomlægningen ske fra 1.5.1671, men på grund af forsinkelser strakte omlægningen sig frem til 1.5.1672.
- 21 Optalt på grundlag af Thelma Jexlev: *Lensregnskaberne* (1978); excl. Skåne og Blekinge. Skattedistrikterne før 1660 omfattede næsten udelukkende de såkaldte hovedlen, som bestod af blandet krongods og privatgods; de såkaldte godslen eller smålen, som udelukkende bestod af krongods knyttet til bestemte kgl. hovedgårde, aflagde normalt ikke selvstændigt skatteregnskab, men hørte skattemæssigt under hovedlenene.
- 22 I samtiden anvendtes ikke udtrykket amtsstuerettigheder, men det er her anset for egnet til beskrivelse af retten til direkte regnskabsafklæggelse til centralforvaltningen udenom de kgl. amtsstuer.
- 23 Frijsenborg, som var ophøjet til grevskab ved lensbrev 6.4.1672, fik amtsstuerettigheder året efter. Amtsstuerettigheder kunne ensidigt kræves og frasiges af lensgodsets besidder. Ordningen ophørte 1849.
- 24 Lønbeløbet udgik af bestallingerne igen i 1680, da der indførtes årlige reglementer over de af kongen på forhånd bevilgede udgifter; bestallingerne henviste i stedet hertil.
- 25 Om amtsreformen se desuden Carl Christianen: *Bidrag til dansk statshusholdnings historie*, bd. 1 (1908), s.150-155, samt F. Martensen-Larsen, K. P. Pedersen & D. Tamm (red.): *De kongelige amtmænd* (1992), s.12f.
- 26 Rtk. 212.30, nr. 6: bestalling og instruktion af 27.3.1679.
- 27 Instruktioner af 31.12.1679 og 1.7.1682, hhv. Rtk. 212.81, f.120 og Rtk. 221.4, nr. 176. Landkommissærerne var frem til 1693 indskudt som et oppebørselsled mellem amsstuerne og centralforvaltningen.
- 28 Se under amterne Abrahamstrup, Kalundborg, Antvorskov-Korsør, Ringsted, Vordingborg, Møn, Skanderborg-Åkær og Stjernholm i Henry Bruun anf.arb. og J. Bloch: *Stiftamtmand og Amtmænd* (1895).
- 29 Bevillinger 22.9.1688 for Peder Klein ved Ålborg amsstue, 10.9.1689 for Frederik Suhr ved Ålholm amsstue, 9.11.1689 for Jacob Brochman ved Skive amsstue, og 21.6.1690 for Jens Christensen ved Ribe amtstue. Rtk. 221.1.221.
- 30 Jvf. Henry Bruun, anf. arb.
- 31 Jvf. H. Worsøe: *De gamle amters tilblivelse*. Arkiv 3. 1970-71, s.151-171.
- 32 Lov 104 af 15.5.1903 § 39.
- 33 H. Jørgensen: *Lokaladministrationen i Danmark* (1985) s.416.

Erindringer om Aalborg Toldsted 1947-55

af Børge E. Breitenbauch

I 1947 blev jeg som 26-årig toldassistent efter ønske, men uden skriftlig ansøgning, forflyttet til det eftertragtede Aalborg Toldsted. Det var ikke ganske ukendt for mig, hvorledes tjenesten formede sig dér, for jeg havde godt syv år tidligere været på vejerbodskursus i Aalborg.

Aalborg Toldsteds distrikt omfattede dengang, foruden søsterbyerne Aalborg-Nørresundby, noget af Vendsyssel og en del af Himmerland, herunder Nibe, hvor der var toldbod. Der var kontrolposter i Hals og Rørdal og honorarlønnede toldopsynsmænd på Gjøl, i Blokhus, Hou og Dokkedal. Toldinspektør Holger A.E. Pedersen var toldstedets chef og tillige chef for et registreringsdistrikt for skibe og fartøjer. Toldinspektoratet (sekretariatet) var bemanded med to overtoldassistenter, og Molly, alias kontorassistent, frk. Karen Meulengracht, stod for skrivestuen.

Toldkassererkontoret var en selvstændig enhed i toldkammerbygningen og havde afdelinger med udstationeret personale på Nørresundby Toldbod og Aalborg Jernbanekontrol. Også Nibe Toldkontrol havde regnskabsmæssige relationer til kassererkontoret. Toldkassererens nærmeste medarbejdere var kontrollør, frk. Ellen Jørgensen og en overtoldassistent. Fra marts 1950 var H.F.S. Bahnsen toldkasserer. Han afløstes godt fire år senere af E.S.W. Ottesen, som i øvrigt fik en lang pensionisttilværelse. Han døde i 1993, 95 år gammel.

Toldstedets souschef, overkontrollør, fra 1951 vicetoldinspektør C.V. Eigenbrod, var leder af toldopsynspersonale i havn og vejerbod. Forbrugsafgiftskontrollen blev ledet af

Børge E. Breitenbauch som ung toldassistent

P.A.C. Mahler, som fra 1948 var overkontrollør. Han måtte syv år senere dele ledelsen med overkontrollør J. Aage Jensen.

Toldkammerbygningen i Aalborg, som blev opført af kgl. bygningsinspektør Kampmann, stod færdig 1902. Den står på en noget blød og fugtig undergrund, hvori der, inden byggeriet begyndtes, blev nedrammet 2000 bjælker af pommersk fyr. Trods denne pilotering sank den nordlige del af den østvendte hovedfløj, og i 1947 måtte funderingen forstærkes.

Toldkammerbygningens tre fløje var på den tid indrettet med meget færre lokaler, og anvendelsen og forretningsgangen var anderledes. Når man kom op ad hovedfløjens udvendige trappe og passerede hoveddøren, havde man i stueplan til højre Havneposten, dvs. toldassistentkontoret med bagved liggende opholdslokale. Kontrollørkontoret lå

til venstre i hovedfløjens sydlige hjørne. Her gjorde overkontrollør Eigenbrod og to eller tre kontrollører tjeneste. Bag kontrollørkontoret i sydfløjen lå godsudleveringen og vejerboden, mens vestfløjen var toldpakhus i to etager.

På 1. sal i hovedfløjen var der kassererkontor i den nordlige del og toldinspektorat i den sydlige del. Bag inspektoratet i sydfløjen var der ekspeditionskontor for motorkøretøjer og kontorer for afgiftskontrollen. Mens jeg var i Aalborg, blev disse kontorer udvidet ved inddragelse af et par frilagerlokaler.

Overvagtmasteren, vagtmestrene og det øvrige toldbetjentpersonale havde kontorer i stueplan ved personaleindgangen i hoved-

fløjens nordlige ende. Når et ankommet skib var inkvireret og indført i vagtjournalen, skulle skibets mægler bringe deklarationen over proviant og andet, henholdsvis revers og toldseddel, samt skibets målebrev til kassererkontoret, som opbevarede målebrevet, indtil udklarering havde fundet sted, mens deklarationen og den på kassererkontoret bogførte generalangivelse over skibets last sammen med bogførte klareringsangivelser af mægleren bragtes til toldopsynet i Havneposten eller Nyhavn.

Kassererkontoret var ganske overvejende bemandet med kvindeligt kontorpersonele, som bogførte dokumenterne og foretog udregning af skibs- og vareafgifter i følge

Aalborg Toldkammer (dette og følgende fotos fra Told•Skat-museet)

Aalborg Havn

havnetaksten og told i følge de af toldopsynet attesterede angivelser. Til klarering var der opdeltede indtægtsbøger (toldbøger) efter varernes indførselsmåde: søværts, post, bane/bil, men til toldgodsforsendelse kun én udgående bog. En særlig indtægtsbog omfattede forbrugsafgifter, indbetalt af autoforhandlere og registrerede virksomheder.

For gods, der var oplagt i toldpakhuset, måtte varemottageren præstere et adkomstbevis (fragtbrev) for at kunne få bogført en klareringsangivelse, og han skulle være til stede ved toldbehandlingen i vejerboden. Derpå skulle han med den attesterede angivelse igen på kassererkontoret og afvente

udregning af det samlede beløb. Efter at have betalt ved kassen skulle han i godsudleveringen, hvor den foreviste kvittering blev påtegnet i forbindelse med udleveringen af varerne.

Som det ses af den skildrede forretningsgang, kunne der være en del trafik på trappen i ekspeditionstiden, 8-17.

Da jeg fra 1. november 1947 blev forflyttet fra Thisted til Aalborg Toldsted, måtte min kone Eva blive en måned i Thisted, selv om et flyttefirma havde tømt vores lejlighed. Eva var pr. 1. september 1947 udnævnt til postassistent, men havde samme dag, i forventning om min forflyttelse, indgivet sin

afskedsansøgning. Vi ventede vores første barn og var i øvrigt så heldige at kunne fejre jul i en nyistandsat lejlighed i Aalborgs Ø-gadekvarter.

Jeg meldte mig til tjeneste hos toldinspektøren og hos overkontrollør Eigenbrod og fik at vide, at jeg efter tjenesteplanen skulle være lufthavnsmand og stationeres i Havneposten. Der blev jeg budt velkommen af Aalborg Toldassistentforenings formand, som modtog min indmeldelse i foreningen. I vagt-tjenesten som lufthavnsmand skulle jeg skiftes med en kollega. Mødetid 13-22 + 6-13 den næste dag, derpå et døgn fri. Ved lufthavnens melding om et flys ankomst fra udlandet skulle der rekvireres en taxa, og alt efter omstændighederne, der kunne være ankomst af et rutefly, skulle lufthavnsmanden suppleres med yderligere en toldassistent og en toldkontrollør. Der var 11 km til lufthavnens daværende ankomsthale, som var en af besættelsestidens tyskerbaracker.

Tjenesten i Havneposten var kombineret med at føre havnehæftet, dvs. klarering af fjordsejlerne (fartøjer, som besejlede de vestlige Limfjordsegne fra Aalborg) og at føre diætregnskabet for toldassistentforeningen. Diæterne var et velkomment supplement til månedslønnen, 553 kr. for mit vedkommende. Der var gennemsnitlig ca. 100 kr. pr. mand månedlig i lige deling mellem over-toldassistenter og toldassistenter. Udbetaling skete ved månedens slutning. Undtaget fra ligedelingen var et system af privatdiæter, 1 kr. pr. time på ubekvemme tider. En nat gav 10 kr. til den, der havde haft tjenesten. Privatdiæterne kunne på årsbasis svinge fra ca. 120 til 160 kr. Antallet af overassistenter og assistenter var så stort, at man kunne skiftes til at holde frimåned i diættjenesten.

Der var i Aalborg havn tre distrikter, som var forbeholdt assistentpersonalet. Til diæt-

tjenesten dér var der for hvert distrikt tre mand, som på skift havde tjeneste 7-8 + 17-7, forudsat at der var rekvireret dertil. Tjenesten udførtes i tilslutning til den normerede tjeneste i havn, vejerbod, afgiftskontrol eller administration.

Når dagens diätrekvisitioner var udfyldt i form af kvitterede regninger, blev pengene – herunder overopsynsdiæter til kontrollørerne – hentet på kassererkontoret, som foretog opkrævning hos de private rekvirenter. Tjenesten i lufthavnen gav timepenge samt diæter som på havnen. I Havneposten var der yderligere to toldassistenter. Den ene deklarerede toldgods, som fra Københavns frihavn var overlosset til DFDS-rutebådene København-Aalborg, den anden stod for »Toldbodens distrikt og Oliehavnen«.

Fra rutebåden klareredes råtoбак, toldsats 2 kr. og 30 øre pr. kg, som C.W. Obels Tøbaksfabrik forlangte opvejet af toldvæsenet balle for balle, og rå kaffe i jutesække, toldsats 87 øre pr. kg, som blev vejet partivis på den autoriserede vejers brovægt. En kaffeimportør benyttede altid en vognmand med hestevogn til afhentning af kaffen.

Rutebådene hed M/S Aalborgshus og S/S Kjøbenhavn. Den sidste led en krank skæbne, idet den minesprængtes på vej til Aalborg den 11. juni 1948. Det var en chokerende meddelelse, vi fik på toldboden, at et stort antal passagerer og nogle besætningsmedlemmer var omkommet. I 1950 indsattes to nye skibe på ruten, M/S Jens Bang og M/S H.P. Prior. DFDS var genbo til toldkammeret med kontor i Håndværkerforeningens hjørnebygning på Østerå. Det var en travl virksomhed med en del kontorpersonale under ledelse af kontorchef Bornæs og fuldmægtig Mølbach, og der var et godt samarbejde med toldvæsenet. DFDS var en væsentlig bidrager til diætkassen på grund af rutebådene og

Nibe Toldbod

eksportbådene. Desuden havde Toldassistentforeningen en aftale med selskabet om, at foreningens medlemmer kunne få billetter Aalborg-København og retur til 2/3 af prisen, og det har både jeg og andre benyttet os af flere gange.

Når en eksportbåd var ankommet til toldbodens distrikt, lagde selskabet straks en udførlig fortegnelse over alle varer, som skulle lastes, på skrivebordet i Havneposten, og selskabet var meget punktlig med at efterlevere manglende dyrlægeattester. Der eksporteredes landbrugsprodukter af enhver art. En meget stor del kom i jernbanevogne fra store dele af Jylland – Sæby, Hjørring, Brønderslev, Fjerritslev, Hobro og Bjerringbro. Dygtige havnearbejdere under ledelse af

DFDS' formænd var hurtige til at tømme de mange vogne og få varerne indskibet.

Jeg har nogle gange haft diætjeneste ved en eksportbåd, for det var altid om aftenen, indladningen sluttede. Når lugerne var lukket, kom fuldmægtig Mølbach fra kontoret over Toldbodpladsen og gik om bord med skibets papirer. Snart efter sejlede eksportbåden den lange omvej via Hals og Skagen på sin færd mod England.

Toldbodens distrikt og den fjernt liggende oliehavn, hvortil turen foregik på cykel uanset vejret, var en blandet post at varetage. Da jeg første gang skulle i oliehavnen for at plombere afgangshanerne og opmåle benzinbeholdningen før en import, savnede jeg i virksomhedens mappe på toldboden en

beskrivelse af de godkendte tankanlægs opbygning. Den fandtes ikke! Jeg var derfor noget usikker, men BP's forvalter Andersen indgød tillid og var en meget venlig vejleder, som jeg også siden havde et godt samarbejde med.

Når der en nat eller en søndag var diættjeneste ved en benzintankbåd, kunne man om aftenen eller søndag eftermiddag få besøg af overopsynet, men det var kun en kort inspektionsrunde, som skulle godtgøre, at også overopsynet tjente sine diæter. Selve opmålingen derimod, hvad enten det var toppejling eller aflæsning i de udvendige gennemgående standglas, måtte man foretage uden overopsyn sammen med selskabets forvalter, somme tider i kulde og regn.

En julehelligdag stod jeg imidlertid med et problem, som godt kunne kræve støtte af en ældre, erfaren tolder. Et ældre, mindre tankanlæg var under import blevet halvvejs fyldt med vand, men importøren fandt på råd. Man kunne sænke et såkaldt karamelbånd ned til tankens bund, og når man havde hejst båndet op, kunne man af farvning på båndet se, hvad der var benzin. Den »slugte« jeg, da også den tilstedeværende skibsmægler syntes, at det så troværdigt ud. Foruden at attestere den indpumpede mængde på klareringsangivelsen, skrev jeg en indberetning, som – og det var jeg stolt af – uden rettelser gik fra kontrollørkontoret til toldinspektøren, som fandt sig foranlediget til at indberette det passerende til Departementet for Told- og Forbrugsafgifter. Svaret blev en godkendelse af den indpumpede mængde, men fremtidig skulle tanken tømmes for vand – og det var netop det, som ikke havde kunnet lade sig gøre!

Toldbodens distrikt omfattede også andet end lossende og lastende skibe. Eksempelvis skulle jeg en dag sammen med en kontrollør

til C.W. Obels fabrik for at tælle, veje og plumbere nogle kasser med cigarer, som mod godtgørelse af told og afgift skulle eksporteres landværts. At møde op på fabrikken var en service, som overkontrolløren havde godkendt undtagelsesvis. Normalt skulle sådanne ekspeditioner passere toldkamrets vejerbod. Fabrikkens tak var 50 fine cigarer til os begge, overrakt af indkøbschef Basballe.

Lossende skibe kunne være lastet med jernprofiler, stænger og rør, som blev klareret af de store jernhandlere, eller træfiberplader fra Finland, som mæglerfirma Rechnitzer, Thomsen & Co. ved fuldmægtig Henning B. Nielsen klarerede for modtagere i Aalborg, Hjørring og Skive. Men også DFDS' eksportbåd kunne have gods med til Aalborg i form af et større parti små, brugte Ferguson traktorer, som var med til at modernisere dansk landbrug.

Nyhavns distrikt grænsede mod vest til toldbodens distrikt ved Slotsgades udmunding i havneområdet og mod øst til Aalborg værft, idet bassinet Østre Havn hørte med til distriktet. Bag værftet lå en kajstrækning, som hed Østre distrikt og betjentes af en toldvagtmester. Nyhavns toldassistent havde en toldbetjent til rådighed til udgående provianteftersyn og til plombering af kornsiloer, der benyttedes som transitoplæg, når kornafgiften var højere, end importøren ønskede. Toldbetjenten havde en vagthytte nær Østre Havn. På den tid eksisterede Teglårdshavnen, hvortil der var en oplukkelig bro, som dannede grænsen mellem to kajområder. Mod vest lå kulfirmaernes kraner, mod øst de store korn- og foderstoffirmaers siloer.

Nyhavnskontoret fandtes i en gammel, forfalden bygning nær Teglårdshavnen. Brændslet til kontorets kakkellov var store, pølseagtige briketter, som kaldtes elefantlor-te. Der var en gammel vægtefon ved skri-

vebordet og et rimeligt toilet med håndvask. Hvis der var kommet et skib, som endnu ikke var indklareret, kunne man altid få mæglerens navn ved at telefonere til den vidende Herluf Møller hos mæglerfirma Chr. Jensen. Mon ikke det var ham, der engang humoristisk kaldte et nystartet, energisk expeditiønsfirma, Express Shipping, for »Lynbudene«? Havnearbejdernes opholdstue var ved siden af. Havde man haft diætjeneste om natten, kunne man henimod klokken 7 opleve en flok ivrigt snakkende havnearbejdere uden for Nyhavnskontoret og en formand, som udtog folk til løsningsarbejde.

Første gang, jeg havde en måneds dagtjeneste i Nyhavn, var i februar 1948, hvilket kan ses af en opbevaret rapportkopi. Den 5. februar kom en mand gående fra et skib, som lossede cinders, og jeg syntes, han så ud til at have noget i lommerne. Og ganske rigtigt, han viste sig ved visitation at være i besiddelse af 5 kartoner ubanderoleret cigaretpapir = 30.000 stykker. Han ville ikke vedgå at have været om bord på skibet. Den beregnede told + papirafgift var kun 1 kr., men stempeleafgiften, 4 øre pr. blad, udgjorde 1.200 kr. Manden, som var en stakkels arbejdsløs, har næppe kunnet betale bøden, 3.600 kr.

Jernbanekontrollen, som havde begrænset åbningstid, lå i forbindelse med DSB's godsekspedition. Der var firmaer, som ikke ønskede at klarere på jernbanen, og der var gods, f.eks. vin og spiritus, som ikke kunne klareres der. Det blev straks kørt til toldkammeret.

På Nørresundby toldbod var toldassistentens arbejde mest en service for sundbynitter, der afhentede gavepakker, som var afleveret af Nørresundby postkontor. Kassererkontorets afdeling i Nørresundby var nok vigtigere, da der for skibe og varer (hovedsageligt toldfri) skulle opkræves havneafgifter til

Nørresundby havn. Diætjenesten var firemandsdelt, idet en toldvagtmester også var med. Han havde endvidere dagtjeneste på havnen sammen med en toldbetjent. Og hvem blandt de tjenstgørende i diætjenesten har ikke engang imellem siddet en nat i vagthytten ved »Syren« – Svovlsyrefabrikken? Hele natten en øredøvende larm over hovedet fra en kran, som i skibet hentede »ørkensand« fra Afrika eller, som den korrekte betegnelse lød, råfosfat.

En nat blev der losset korn til P.P. Hede-gaard fra et Liberty-skib, da jeg havde diætjenesten. På et tidspunkt gik jeg om bord for at få lidt varme. Imens begyndte det at sne kraftigt, men jeg lagde ikke mærke til, hvorledes sneen dyngede sig op på landjorden. Da jeg kom i land, viste det sig, at der var faldet så megen sne, at jeg ikke kunne benytte min cykel hjem, og da morgenen gryede, begyndte jeg den trælse vandring over Limfjordsbroen i næsten meterhøj sne.

Det tog næsten to timer at komme hjem til Samsøgade! Den dag – det var vist i januar 1951 – var der mange toldere, der mødte meget sent og jeg husker en lidt ældre kollega, som slet ikke fandt det ulejligheden værd at forsøge at komme på arbejde.

Jernbanetoldkontrollen og Nørresundby toldbod var begge bemandet med overopsyn. På jernbanen var der pakhuspersonale, men i Nørresundby måtte toldassistenten selv klare oplæggelse og udlevering af gods. Toldkammerbygningens pakhuspersonale blev ledet af en samvittighedsfuld toldpakhusmester. Personalet skiftedes i nogen grad til at være ved godsindlevering, i vejerbod og udlevering.

Vejerbodens toldfaglige personale var en toldkontrollør, en overtoldassistent og to toldassistenter. Kontrolløren opholdt sig af og til i kontrollørkontoret, og det hændte der-

for, at de klarerende skulle gå gennem kontrollørkontoret på vej til kassererkontoret med de attesterede angivelser. Det var kun den halve sandhed, når man sagde, at kontrolløren »bare skulle skrive sit navn til venstre«, for hvis han overså en fejl, som senere blev opdaget, havnede angivelsen på chefens bord!

Gavepakker fra udlandet krævede ikke skriftlig angivelse, men kunne afhentes direkte ved henvendelse i vejerboden med adkomstdokument, vedhæftet afsenders deklaration. En pakhusbetjent tog imod dokumentet, hentede pakken og åbnede den på toldassistentens anvisning. Der blev udskrevet dobbeltnumererede kvitteringer. Jeg husker fra årene 1948-49 de små pakker fra Tyskland, adresseret med »gotisk« skrift til flygtninge i lejren ved Rørdal. Disse pakker klarerede postvæsenet.

Når pakhuspersonalet slog spunsen af en vinfustage, lød det så højt, at et par tørstige sjæle på 1. sal kom ned i vejerboden for at smage et glas vin. Det kunne være problematisk, hvis der blev tappet for meget på den måde, navnlig når overkontrolløren inspicerede, for han fulgte med i arbejdets gang i vejerboden og var modstander af, at andre end den klarerende toldassistent – af toldmæssige grunde – smagte på varerne.

Hvis arbejdet i vejerboden gik træt, og der var mange, som ventede på at blive ekspederet, lånte overkontrollør Eigenbrod en toldassistent i Forbrugsafgiftskontrollen. Der har jeg oplevet, at overkontrollør Mahler protesterede voldsomt, når han skulle afgive en mand, som var optaget af en kontrolopgave. Men Eigenbrod vandt altid slaget.

En fest for det samlede personale som i besættelsestiden ved toldkammerbygningens 40 års jubilæum i 1942 blev ikke gentaget. Der var et stort skel mellem det fuldt fagud-

dannede personale, »guldsnorene«, og gruppen af toldvagtmaster, overtoldbetjente og toldbetjente – og mellem disse og pakhuspersonalet – og i 1947 rejstes i Toldassistentforeningen spørgsmålet om kompetencen for vagtmestre til at foretage rejsegodsførtoldninger. Bag dette lurede frygten for, at toldassisterne skulle miste ekstraindtægter.

Toldassistentforeningen holdt fest hvert år. Det kunne være torskespisning for medlemmer eller et større arrangement med deltagelse af ægtefæller og med invitation til chefen og de passive medlemmer, dvs. overopsynet og kassererkontorets overordnede.

Festerne blev afholdt i toldkammerbygningen, dog blev festen i anledning af foreningens 50 års jubilæum i oktober 1952 afholdt i restaurant »Kilden«, hvor der efter traditionen blev talt for kongen, ligesom kongesangen blev afsunget. Under spisningen havde flere ordet, og der blev sunget sange, skrevet til lejligheden. Efter spisningen var der dans.

Det var også i efteråret 1952, foreningen fik den storartede ide at afholde juletræsfest. Den fandt sted søndag den 4. januar 1953 fra klokken 15 og omfattede omtrent 60 deltagere, næsten ligeligt fordelt på voksne og børn. Godsudleveringslokalet var ryddet, og et stort, smukt juletræ stod pyntet. Der var opstillet borde og stole, og efter et par julesalmer og -sange kom to kolleger udklædt som nisser og legede med børnene, og der var uddeling af sodavand og godteposer.

Til de voksne var der kaffe og julekage. Der blev trukket lod om nogle gevinster, og legene fortsattes i vejerboden med voksne som legetanter og onkler. For de mindste børn var det sjovt at blive vejlet og komme ind i »buret« i Grove vægt og oversvære forhåndenværende papir med de mange stempler på pulten. En særdeles vellykket fest,

som med stort held gentoges det følgende år og blev en mangeårig tradition.

Toldassistentforeningens formand udfærdigede de månedlige tjenestelister i samarbejde med toldstedets ledelse, idet dog syv overtoldassistenter lagde beslag på særlige poster, især administration og forbrugsafgiftskontrol.

I årene 1948-55 havde jeg adskillige gange en periode i Forbrugsafgiftskontrollen og altid mindst seks måneder. I det følgende gives nogle erindrede eksempler på, hvad jeg kom ud for, ikke kronologisk, men efter afgiftsart – eksempler, der svarer til, hvad mine kolleger kan have oplevet.

Første gang, jeg var i »Stærke drikke«, sad jeg en dag og gennemgik en restauratørs regnskab med henblik på en kontrolberegning, som skulle være med til at afgøre, om der burde foretages eftersyn. Da jeg så den specificerede opgørelse over nytårsbeholdningen i regnskabshæftet, faldt det straks i øjnene, at beholdningen af pilsnere langt oversteg, hvad der var plads til i den lille beværtning, som jeg kendte udefra. Var det 5.000 flasker eller flere? Jeg husker det ikke, men tallet var meget stort.

Jeg aftalte et eftersyn af lokalerne med kontorets leder, en overassistent, men inden vi drog afsted, orienterede han den kontrollør, som – altid i fuld uniform – gjorde tjeneste på overkontrollør Mahlers kontor. Han ville med os på eftersyn, og jeg morede mig i stilhed over, at der skulle tre mand til at klare så banal en opgave. Restauratøren måtte blankt indrømme, at han havde unddraget den afgiftspligtige omsætning et beløb, der svarede til salgsværdien af den imaginære beholdning.

Da jeg senere igen gjorde tjeneste i denne afdeling, havde kontorets overassistent med

en kontrollørs tilladelse lånt en civilbetjent fra politiets beværterafdeling for at skaffe gode resultater – måske inspireret af nogle store sager, som overassistent Degn og toldassistent Svalgaard havde rejst. En dag kom jeg med på eftersyn i en beværtning nær Kvægtorvet, hvor jeg i grunden var en ret overflødig tilskuer til forløbet. Det viste sig, at indehaverens kone var gået i seng, men betjenten fik hende op, da hun måtte indrømme, at hun ikke var syg. Betjenten gik derpå ind i soveværelset og tog dynen af sengen. Der lå beviset for illegalt indkøbte halve flasker snaps i form af bon'er fra Brugsforeningen. Det blev en stor sag, og ægteparret, som var tidligere gårdmandsfolk, solgte beværtningen.

I en periode beskæftigede jeg mig sammen med overassistent Degn med konsum-is virksomheder. En mindre fremstillingsvirksomhed var det foregående år kun blevet eftergået ved en simpel procentberegning af anvendte råvarer i forhold til produceret mængde færdigvarer. Det fandt jeg mindre tilfredsstillende, og Degn var enig med mig. Vi cyklede til forretningen og foretog uanmeldt eftersyn af det autoriserede regnskabs hæfte, som viste sig ikke at være ført i et stykke tid, ligesom produktionen i følge hæftet først var begyndt ret sent på foråret. Degn kom i diskussion med den iltre indehaver, og imens gik jeg ind i baglokalet, hvor jeg fik øje på en følgeseddel over leveret rå-is, som hang på et søm på væggen. Leverandøren var den samme forhandler, som kom til min familie med is til vores isskab. Det slog mig, at her var nok nøglen til at finde ud af, hvornår sæson'en var begyndt, og selv om tiden nærmede sig middagspausen, cyklede vi straks til rå-is leverandøren. Her fik vi alt det materiale, vi havde brug for, hvorpå Degn skriftlig indhentede oplysninger om køb af

diverse råvarer og – med vanlig akkuratess – opstillede et produktionsregnskab. Der blev foretaget en skønsmæssig ansættelse, som indehaveren ikke ville godkende. Det resulterede i en nævnssag, som stadfæstede ansættelsen.

Kontoret vedrørende beskatning af tobaksvarer, chokolade- og sukkervarer og parfume faldt det oftest i min lod at gøre tjeneste i. Der var tillige ekspedition af motorkøretøjer, og gennem mange år varetog kontorassistent Inger Kjeld med stor dygtighed dette område. Kontoret blev ledet af en overtoldassistent, som kunne være Nepper-Christensen eller Holger Berthelsen.

Ved opgørelsen af sukkervarefabrikanterers svindprocent var det somme tider et problem, om svindets størrelse var naturlig og reel. Derfor foretoges »prøvekog«, som det var nødvendigt at aftale forud. Sådanne eftersyn havde jeg ikke prøvet før, da jeg første gang var i denne afdeling, men jeg var så heldig at have en erfaren kollega, toldassistent Hebsgaard, til at vise, hvordan man greb det an.

I 1955 kom en ny lov om afgift af chokolade- og sukkervarer, som betød en stor rationalisering, idet rene grossister ikke mere var omfattet af en registrering på samme måde som tidligere, og toldvæsenet slap for det møjsommelige arbejde at tælle grossisterens varelagre. I Aalborg-Nørresundby var der mange store grossister.

Indtil lovændringen kom, fandtes der særlige stempelmærker, som skulle købes på kassererkontoret og påføres hver enkelt faktura, svarende til den beregnede afgift. Det samme gjaldt cigarvarer. Fakturaerne skulle med salgsbog hvert kvartal sendes til revision i Inspektoratet og Tobaksbeskatningen i København, som var tilsynsmyndighed over for toldkamrene. Det var en kollega i inspektoratet, som viste os, at man ved at opdele de

blandede faktureringer af salget af fabrikanterens egne varer og salget af de indkøbte varer ville kunne påvise manco i salget af sidstnævnte kategori. Sidenhen kunne vi selv gøre dette arbejde i Aalborg!

I 1949 bestod jeg på aftenkursus handelskolernes statskontrollerede prøve i engelsk, hvilket jeg indberettede. Det bevirkede, at chefen, toldinspektør Holger Pedersen, som skrev et udmærket engelsk, i december 1949 og de følgende år bad mig gennemse en julehilsen, han sendte til bekendte i Holland. Det afspejlede det gode forhold mellem chefen og personalet. Når vore koner og børn ved fyraften ventede uden for toldkamret, havde Holger Pedersen altid nogle venlige bemærkninger. Jo, han var en afholdt chef, som godmodigt kunne drille kontorister på sin vej gennem kontorerne. En dag chokerede han en medarbejder, som var så uheldig at forelægge ham en skrivelse til underskrift, hvori ordet konnosement manglede det ene n. »Sig mig«, spurgte han, »tror De, der er tale om ko-nosser?« Et ordvalg, som ikke var sædvanen i hans mund!

Efter at jeg i 1950 havde bestået handelskolernes statskontrollerede prøve i bogføring, fandt jeg ud af, at privatister kunne få adgang til at indstille sig til Højere Handels-eksamen, som omfattede mange fag, herunder borgerlig ret. Handelsskoletilsynet i København gav sin tilladelse, og Aalborg Handelsgymnasiums forstander, cand.mag. Fritz Seifert, lovede at tage imod min indmeldelse til eksamen. Både han og flere lærere gav mig på forskellig måde en vejledning i læsningen, som jeg var meget taknemlig for.

I forsommeren 1953 meldte jeg mig til eksamen og fik min ferie lagt, så at den dækkede de skriftlige prøver. Da jeg skulle holde ferie, kom vicetoldinspektør Eigenbrod og

sagde: »Og så kan De godt holde fri efter ferien, indtil eksamen er overstået!« Det var en stor gave.

I foråret 1955 stod jeg med to forspildte chancer for at kunne avancere til overassistent andre steder. Da jeg ikke turde vente på en sådan stilling i Aalborg, søgte jeg den 15. juni en ledig stilling som »tjenstgørende overassistent« i Sæby. Det betød, at den var oprettet på tillægsbevillingsloven og senere ville blive normeret. Toldinspektør Holger Pedersen gav min ansøgning toldkamrets bedste anbefaling.

Den 2. juli skulle jeg – efter tur – fungere som overassistent ved Nibe toldbod i C.H. Saabys ferie. Det var attraktivt at få denne udkommando, for den daglige tjeneste, som mest omfattede gaveklareringer og ekspedition af motorkøretøjer, var fra 8 til 12. »Vi skal hen på »Jernkroen« og have et stykke mad og en kop øl«, sagde Saabye til velkomst.

Derpå foretoges skriftlig overdragelse af de foreliggende beholdninger: et antal gaveklareringsblanketter, et forskud på 230 kr. fra Aalborg toldkassererkontor til brug ved udbetaling af nogle klasselotterigevinster, byttepenge 125 kr. og en stempelmærkebeholdning til indførselsbevillinger, værdi 1.336 kr.

Seks dage senere havde jeg min udnævnelse til stillingen i Sæby i hånden, underskrevet af finansminister Kampmann. Jeg skulle tiltræde den 1. august. Men – den 14. juli fik jeg en opringning fra en kollega i toldinspektoratet: »Du skal afbryde tjenesten i Nibe, der kommer en afløser, du skal straks til Sæby og overtage feriefunktion som toldforvalter«. Feriefunktionen i Nibe gav 373 kr. i dagpenge. Det var skattefrie penge, og jeg havde ikke haft udgifter, for jeg havde brugt min cykel til daglig transport Aalborg-Nibe og retur!

Nørresundby Toldbod

Toldbygninger i Sverige

af Mikael Venge

Det svenske tullverkets arkitektur spænder vidt. Fra monumentale palæer i hovedstaden til skærgårdens ydmyge vagtskure. Historiske mindesmærker veksler med arktiske udposter. I de sidste årtier har rationaliseringer og nedskæringer imidlertid kraftigt indskrænket antallet af toldsteder, og siden 1960'erne er mange toldbygninger blevet revet ned. Efter den nye toldprocedure 1974 ophørte desuden behovet for pakhuse. Man må altså i høj grad glæde sig over, at toldmuseet på Dalarö har udsendt dette fornemt illustrerede værk om svenske toldbygninger, selv om det i vid udstrækning er blevet et panorama over en svunden bygningskultur.

Det sidste bekymrer ikke forfatterne, eller i hvert fald skjuler de bekymringen godt. Ingen tvivl om, at Bengtsson og Berggren er loyale toldembedsmænd og gode patrioter. Utidig sentimentalitet ligger dem fjernt, mens effektiviteten fremstår som eneste saliggørende rettesnor. Det kan man dårligt bebrejde dem, men en fremmed iagttagelse kunne en gang imellem ønske sig, at svenskerne havde været lidt mindre effektive.

De to forfattere er imidlertid dygtige til at bortvejre enhver ansats til beklagelser over forsvundne bygninger. Det går som en rød tråd igennem mange beskrivelser, at det gamle toldhus »knapast« opfyldte tidens krav til moderne og formålstjenlige lokaler.

Et virkeligt fortrin har det svenske toldvæsen, som vi af gode grunde ikke kan konkurrere med: et pompøst, gustaviansk hovedsæde, opført 1794 på Skeppsbron i Stockholm. Til gengæld har man raseret på det grusomste ind mod Gamla Stan. Skændselen

formuleres i værket på denne måde. Der blev skabt »et nyt og moderne toldkvarter, som omsluttede en stor og luftig gård«, hedder det. Luftig! Det kan man kalde en eufemisme.

Endnu et eksempel på en bygningshistorisk vandalisme, som en nostalgisk eftertid studser over. Ved Brunnsviken nord for Stockholm lå den såkaldte Roslagstold – på vejen til Roslagen – der under betegnelsen Katterumpetolden optræder i en af Bellmanns epistler om den charmerende Ulla Winblads meritter. Her opførtes i 1830 et elegant toldhus i empirestil, tegnet af arkitekten Immanuel Nobel, dynamitkongens fader. Det blev nedrevet i 1965, da vejen som så mange andre udfaldsveje fra Stockholm skulle udvides. Der blev gjort et halvhjertet forsøg på at gemme sten og tømmer for at opføre bygningen et andet sted. Aner man en grum tilfredsstillelse, når forfatterne kort meddeler, at byggematerialerne viste sig uanvendelige?

Ellers indskrænker deres kommentarer sig til et minimum. De mange toldbygninger præsenteres næsten klinisk, men indenfor de knappe rammer lykkes det at få forbavsende mange oplysninger med. Indirekte tegnes et billede af det moderne Sverige.

Et af de få steder, hvor forfatterne fremsætter en ganske vist ultrakort kommentar, drejer sig om en toldstation ved Ångermanelven i det nordlige Sverige. Den blev nedlagt i 1910, da sejlskibet med sejl både i vid udstrækning var blevet udkonkurreret af dampskibe. Landshövdingen i Härnösand resolverede, at det også set fra ordenens og sædelighedens synspunkt var en fordel at

Immanuel Nobels empire-toldhus fra 1830, der blev nedrevet i 1965. Bygningen rummede lokaler til toldpersonale, skildvagter og et traktørsted.

nedlægge toldstationen, idet antallet af pakhusarbejdere i højsæson'en kunne komme helt op på 500.

Hertil bemærker forfatterne, at det næppe var druk eller utugt blandt de mange forsamlede arbejdere, landshøvdingen frygtede. Kryptisk tilføjer de: Med kendskab til egnens historie kan uroen have ligget på et helt andet plan. En svensk læser tænker velsagtens straks på datidens socialistskræk. I det blide-re Danmark er vi ikke vant til at forbinde pakhusarbejdere med revolutionær rumlen.

Svensk toldarkitektur afspejler selvsagt Sveriges særegne toldsystem. En dansk iagt-tager kan nok – som hønen i »Den grimme Ælling« - undre sig over, at man ikke har en

svensk Hack Kampmann. Toldbygningerne er opført af vidt forskellige arkitekter og i mange stilarter. Det skyldes den særlige svenske »tullhusbyggnadsskyldighed«. Det var pålagt købstæderne at opføre toldbygningerne som modydelse for stabelretten. Undertiden opførtes toldhuset ligefrem som kvittering for købstadsrettighederne. Til gengæld oppebar købstæderne en andel af toldbeløbet. Systemet fik den naturlige følge, at det blev stadsarkitekten, der kom til at opføre toldbygningerne, og resultatet blev en meget stor, arkitektonisk mangfoldighed.

Toldboder i byerne, hvor tilrejsende svarede told, har altid eksisteret. I Sverige begyndte man imidlertid først i 1590 at

opkræve eksporttold, men til gengæld var svenskerne tidligere ude end den danske accise, når det gjaldt afgifter af den indenlandske varestrøm. Allerede 1620 indførtes den såkaldte lille told eller landtold på alle varer, der førtes til købstæderne for at sælges. Gustav Adolfs triumfer i 30-årskrigen krævede sine ofre!

Den lille told førte til opførelsen af en mængde landtoldhuse, oftest fire – et ved hver byport. Hertil kom et eller flere vintertoldsteder, der toges i brug, når trafikken færdedes over isen. Den lille told afskaffedes

1810. I Stockholm fortsatte toldopsynet ved stadens indfaldsveje indtil 1864, men ellers forsvandt landtoldhusene ligesom de danske acciseboder.

En anden svensk specialitet er det enestående indløbssystem, der indførtes 1636. Tanken var at forhindre smugleri ved at lægge toldopkrævningen så langt ude som muligt. Toldmuseet på Dalarö 40 km sydøst for Stockholm er indrettet i en gammel indløbsstation. Systemet var dog meget besværligt. Toldbeløbet skulle erlægges på indløbsstationen, mens toldkontrollen foregik i sta-

I stormagtstiden kontrollerede Sverige havne i hele Østersøområdet. Her indsejlingen til Frisches Haff i Østpreussen, hvor svenskerne opkrævede en lukrativ 5,5 % værditold af trafikken til Elbing og Königsberg. På denne akvarel fra 1620'erne ses nogle svenske orlogsfartøjer, der overvåger indsejlingen, mens toldpersonale i en robåd er på vej for at besigtige handelsskibenes ladninger.

Den gamle indløbsstation ved Barösund, indsejlingen til Söderköping, er opført 1788 og anvendes i dag som feriebolig for toldpersonalet.

pelstaden. 1669 ændredes systemet derfor, således at der blot skulle visiteres. Indløbssystemet ophævedes 1928, men heldigvis eksisterer mange af de gamle indløbsstationer endnu.

Som i Danmark anes et mønster i de fleste købstæder. Handelens opsving sidst i forrige århundrede førte til opførelsen af et nyt toldkammer på havnen, gerne i forløren middelalderborgstil. Det blev snart for trangt og afløstes i 1930'erne af et større i nærheden, som på sin side erstattedes i 1970'erne af et nyt kontorhus. Når til alt held mange af de gamle toldbygninger trods alt overlevede,

skyldes det, at de blev taget i brug af ekspeditionsfirmaer, anvendt som restauranter eller beboelse.

Det flotte, systematiske værk fortjener ikke blot en misundelig skelen, men afgjort en dansk kompliment. Med hilsen og tak til Dalarö tillader vi os at illustrere spændvidden ved hjælp af yderligere et par fotografier fra toldmuseets samling, heraf de tre fra gamle danske provinser. Læserne må bære over med den grumsede billedkvalitet her i tidsskriftet, som forhåbentlig kun giver ekstra appetit på de svenske toldhuse.

Mange bygningshistoriske perler gik tabt, når de blev utidssvarende eller – med det svenske udtryk – ubehøvlige. Det kan godt skæde en nostalgiker i hjertet at se dette billede af sænkeværkets rødmalede 1700-tals toldstue ved Götaelven udenfor Göteborg, der blev nedrevet i begyndelsen af århundredet. Rundt om Göteborg lå der en hel række af små toldstuer, der blev overflødige, da det store toldhus i havnen opførtes 1894.

Andre perler har heldigvis overlevet. Her toldstuen i Strängnäs fra ca. 1800 med rødder helt i 1600-tallet, da den lille told indførtes.

Ved Furusund i Stockholms skærgård konfererede toldvagtmasteren fra dette skur med skipperne på Finlandsbådene om ladning og destination.

Kalmars toldkammer, opført af stadsarkitekten 1884-85. Her udsmykket til kongebesøg 1903.

Karlstad ved Vänern fik sit imponante, nu nedrevne toldhus i 1881.

Örebro's toldkammer, opført 1899, nedrevet 1971. Nærmest ses pakhuset. Da billedet blev taget, var et konfektionsfirma rykket ind i bygningen, men inskriptionen »Tullkammer« blev siddende på facaden.

Som en florentinsk renæssancevilla ligger Visbys toldkammer ud til havnen, opført 1866 af en lokal murermester. Som det anstår sig et gotlandsk bygningsværk, er der anvendt kalkstenskvadere i facaderne, der med det imponante indgangsparti og de monumentale pakhusporte leder tanken hen på et tysk operahus. Operahuset er imidlertid ikke den eneste toldhistoriske seværdighed på Gotland. I Ljugarn på østkysten er den idylliske, gamle strandridergård indrettet som Gotlands toldmuseum, en filial af toldmuseet på Dalarö.

Christian IV nedlagde den gamle middelalderby Åhus i Skåne og flyttede indbyggerne til det nyanlagte Kristianstad, mens Åhus degraderedes til blot at være havn for den nye by. Det er forklaringen på, at Åhus toldkammer endnu i 1800-tallet lød det officielle navn »Kristianstads tullkammare i Åhus«. Toldhuset i nyromantisk stil opførtes 1893 og står endnu. Det tårnagtige indgangsparti prydedes af Oscar II's monogram og et kronet T. I nordfløjen fandtes en politistation med arrest, der anvendtes til indsættelse af pågrebne smuglere.

Som den sidste illustration fra værket »Svenska tullhus« ses her hytten ved den norske grænse i Arjeplogsfjeldene i Lapland, indviet 1992. Grænsen overvåges af helikopter- og snescooterpatruljer; oplyses det.

Rickard Bengtsson og Jan Berggren: »Svenska tullhus«. 208 sider, stort format, indbundet. Generaltullstyrelsen 1993. Bestilles hos Fritzes Kundtjänst, 10647 Stockholm.

En formelig eksplosion af ivrige, danske indkøbsrejsende efter 2. verdenskrig kostede det gamle visitationshus i Malmø livet. Op til 2000 rejsende pr. færge blev for voldsomt, når der også skulle kropsvisiteres. Visitationshuset, opført 1896 i såkaldt gammeltyisk renæssance, blev nedrevet 1952.

Fra Zuber til Tretorn

Helsingørs toldarkitektur mesterligt skildret af Lars Bjørn Madsen

af Mikael Venge

Helsingør kan bryste sig af en yderst kompliceret toldhistorie, som næppe nogen anden dansk købstad, end ikke hovedstaden, kan opvise magen til. Det er Lars Bjørn Madsens store fortjeneste, at han har kortlagt den bygningshistoriske side af Helsingørs toldhistorie. Først i Zise med artiklen om det gamle Øresunds toldkammer (1983), dernæst i denne nydelige publikation om byen Helsingørs eget toldkammer.

Sundtoldsbyens arkitektoniske toldhistorie er virkelig en sport for garvede og hårdføre arkitekturhistorikere med udtalt sporsans – og dem hører Madsen heldigvis til. Man skal balancere med flere ubekendte, nedrevne bygningsværker, idet samtlige ældre toldboder, både Øresundstoldens og byens, er forsvundet. Det gælder først og fremmest det fornemme barokpalæ Øresunds Toldkammer, opført 1740, der blev nedrevet 1859. Byens gamle bindingsværks toldbod afløstes 1783 af en nyklassicistisk bygning, og 1785 tilføjedes et enormt pakhus i fire etager, men hele området blev sidst i forrige århundrede ryddet, da jernbanen nåede Helsingør. 1890-91 opførtes i stedet Herholdts nye, solide toldkammer (Øresundstolden var som bekendt på dette tidspunkt ude af sagaen), og dette bygningsværk står da til alt held endnu, om end det ikke længere fungerer som toldkammer.

Helsingør var i 1700-tallet en af rigets førende købstæder og det 3. givtigste toldsted efter København og Ålborg – selv hvis man ser bort fra Øresundstolden. Det forklarer opførelsen af den ret anseelige toldbod 1783. Ikke et ondt ord om vort nuværende demo-

krati, men en nutidsdansker forundres uvilkårligt over den enevældige byggeadministrations effektivitet og det høje kunstneriske og æstetiske niveau. Tegninger og overslag cirkulerede i statsadministrationen fra marts 1783, i foråret afholdtes licitation, og i løbet af sommeren og efteråret fulgte opførelsen af det ret komplicerede bygningsværk, der krævede omfattende piloteringsarbejder og store mængder sten og tømmer tilført. I begyndelsen af november stod bygningen færdig. Indrømmet, man slap for installationer! I 1785 fulgte opførelsen af pakhuset, Helsingørs største bygningsværk efter de to kirker, som af Madsen sammenlignes med det såkaldte Blå Pakhus i København.

Lars Bjørn Madsen demonstrerer i forbifarten, at han som den gode arkitekturhistoriker også mestrer det særlige detektiviske skoleridt, som hedder at spore arkitekten. Toldboden er opført i C.H. Harsdorffs nyklassicistiske stil, men Madsen retter overbevisende opmærksomheden mod hofbygmester C.J. Zuber, der havde stået for opførelsen af Marienlyst efter N.H. Jardins tegninger.

Den nye toldbod blev tillige domicil for Helsingørs hovedvagt, bemanded med soldater fra garnisonen. Det lokale toldvæsen påvirkedes uundgåeligt af, at man befandt sig i Sundtoldens by. Det var hovedvagtens opgave at holde øje med skibsfarten og støtte opkrævnningen af Øresundstolden militært. Dertil kom en almindelig opretholdelse af lov og orden blandt de mange fremmede søfolk – opgaver, der ret beset var det lokale toldvæsens funktioner uvedkommende. Da Krigsministeriet i 1856 truede med at inddra-

ge denne toldbodvagt, oplystes det, at der om vinteren undertiden lå henved 100 skibe i havnen, hver med besætninger på 5-600 mand, samt at der af de mange søfolk fandtes »ikke få, der adspredte sig ved nydelsen af spiritus og blive drukne og ustyrlige« - nok en mild understatement, der afspejler den stærke engelske påvirkning i Helsingør.

Det følgende år inddroges vagten dog, da Øresundstolden blev ophævet. Herved fik toldvæsenet atter rådighed over vagtlokalet, der lå, hvor byens gamle vejerbod havde været placeret. Her indrettedes nu fortoldning af »fine vægts varer«. Med Madsens sans for detaljen understreges det, at forandringen opfyldte toldernes længe attråede ønske om et lokale med vindue ud mod havnen.

Anlægget af jernbanen og etableringen af færgeleje ændrede totalt Helsingørs gamle havnefront, og efter en ildebrand 1939 blev yderligere hele karréen mellem Strandgade og Havnegade nedrevet – meget lidt pietetsfuldt, som Madsen kommenterer. Det kræver virkelig en kompetent, lokalkendt kunst- og arkitekturhistoriker at holde styr på det skiftende sceneri, der omgav toldvæsenets virkefelt. Ordrene fra København var barske, og Helsingør toldkammers spagfærdige indvendinger blev affærdiget med et brysk: »Det bliver det sgu nødt til«. Historisk var ændringerne katastrofale, men toldvæsenet slap for så vidt heldigt, som Herholds nye toldkammer, inspireret af norditaliensk renæssance, opfyldte alle rimelige krav til et stateligt og moderne domicil.

I øvrigt dokumenterer Madsen, at den gamle toldbod alligevel ikke er helt forsvundet. Tømmer og murværk fra det nedrevne pakhus indgår i Herholdts bygning, og Madsen antyder tillige, at bygningsdele fra selve toldboden kan være genanvendt andre steder

i Helsingør. Stadig særdeles iøjnefaldende, heldigvis, er det oprindelige sandstensornament med Christian VII's navnetræk, som åbenbart blev gemt. Da den historisk interesserede toldinspektør L.F. Pape, toldmuseets stifter, i 1911 skrev rundt til samtlige landets toldsteder og forespurgte, om man lå inde med genstande af interesse for et toldmuseum, kom relieffet for en dag og blev fragtet til København sammen med to granitkugler fra portpillerne, som man ligeledes havde opbevaret. Det 1 ton tunge relief opstilledes ved Vestindisk Pakhus, men vendte i 1931 tilbage til Helsingør og opsattes over det nye (nu gamle) toldkammers hovedindgang, hvor det stadig hænger. De to granitkugler opsattes på portpillerne mod Strandgade.

En anden kuriøs ændring i Herholdts oprindelige projekt består i en indemuret kanonkugle, der sidder over porten inde i gården. Herholdt kunne jo ikke vide, at der under byggeriet ville blive fundet en af de kugler, Nelson affyrede mod Helsingør den 30. marts 1801 om morgenen. Vi befinder os virkelig på historisk grund.

Efter Madsens livfulde skildringer af to markante byggeprojekter, opførelsen af Zuber og Herholdts toldkamre, kunne man ikke med nogen rimelighed forlange mere. Men sandelig om ikke han når til vejs ende og leverer en fin beskrivelse, set fra Helsingør, af de turbulenser, som den nyere tids administrative reformer og moms-opkrævning har ført med sig. I Helsingør løstes lokale problemerne ved, at tolderne i 1977 overtog den tidligere gummifabrik Tretorn. Der ligger (undtagen for flyttefirmaets forsikringsselskab) en pudsig symbolik i, at en af flyttebilerne ramte toldkammerporten, hvorved den ene af de to gamle granitkugler fra 1783-toldkammeret trillede af. Et venskabeligt puf fra Zuber over Herholdt til Tretorn.

Dette seneste tolderdomicil i Helsingør er et ganske imponerende industrikompleks, opført 1950 som gummistøvlefabrik. Da virksomheden gik strygende, blev fabrikken i 1954 forhøjet med en etage, hvor der fabrike-redes gummisko, og i 1967 endnu en etage til indkvartering af fremmedarbejdere. Her var pladsen rigelig. Godsregistreringen blev flyttet til Kvistgård, men er nu henlagt til den nye færgeterminal og dermed vendt tilbage til Helsingør.

Et broget kapitel – nærmest en saga. Som toldsted er Helsingør indiskutabelt i særklasse, og det virker indlysende rigtigt, at det også har fået en enestående fortolker af sine toldhistoriske mindesmærker.

Lars Bjørn Madsen: »Helsingør Toldkammer«. 119 sider, 198 kr. For medlemmer 138 kr. Indbundet og rigt illustreret. Told- og Skattehistorisk Selskab 1991.

En ønskelig esprit de corps

af Mikael Venge

Det flotte værk om toldvæsenets og grænsegendarmeriets uniformer er i virkeligheden to bøger. Lad os til en afveksling agere den positive læser og tage det som en glædelig overraskelse. De to bøger rummer da også mange fælles træk.

Ingeborg Cock-Clausen og Aage E. Hansen er hver på deres felt eksperter. At sige førende vil endda være en mild underdrivelse. De er simpelthen suveræne. Ingeborg Cock-Clausen er dragthistorikeren, der behersker alle detaljer i farve og stof, mode og stilskift, mens Aage E. Hansen øser af en livslang, minutøs indsamling af materiale fra det hedengangne grænsegendarmeri. Begge er pionerer, men tillige så gode historikere, at de i virkeligheden har skrevet henholdsvis etatens og korpsets historie.

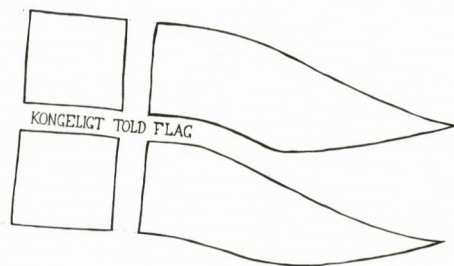
Læseren synes måske, at lovordene bliver for mange og rosen for klæg. Jeg iler derfor med at fremføre en kritisk bemærkning. Faktisk har anmelderen fundet en fejl – én eneste notorisk fejl, som til gengæld er ret iøjnefaldende. S. 200 citeres et brev fra en major Guldstad om den politiske spænding i hertugdømmerne efter Treårskrigen, men på billedet s. 203 kaldes han major von Gulstad. Efter at have konsulteret telefonbogen og genkaldt en afdød banechef i erindringen tipper jeg, at den sidste form er den rigtige. Bortset fra dette ene tilfælde har anmelderen

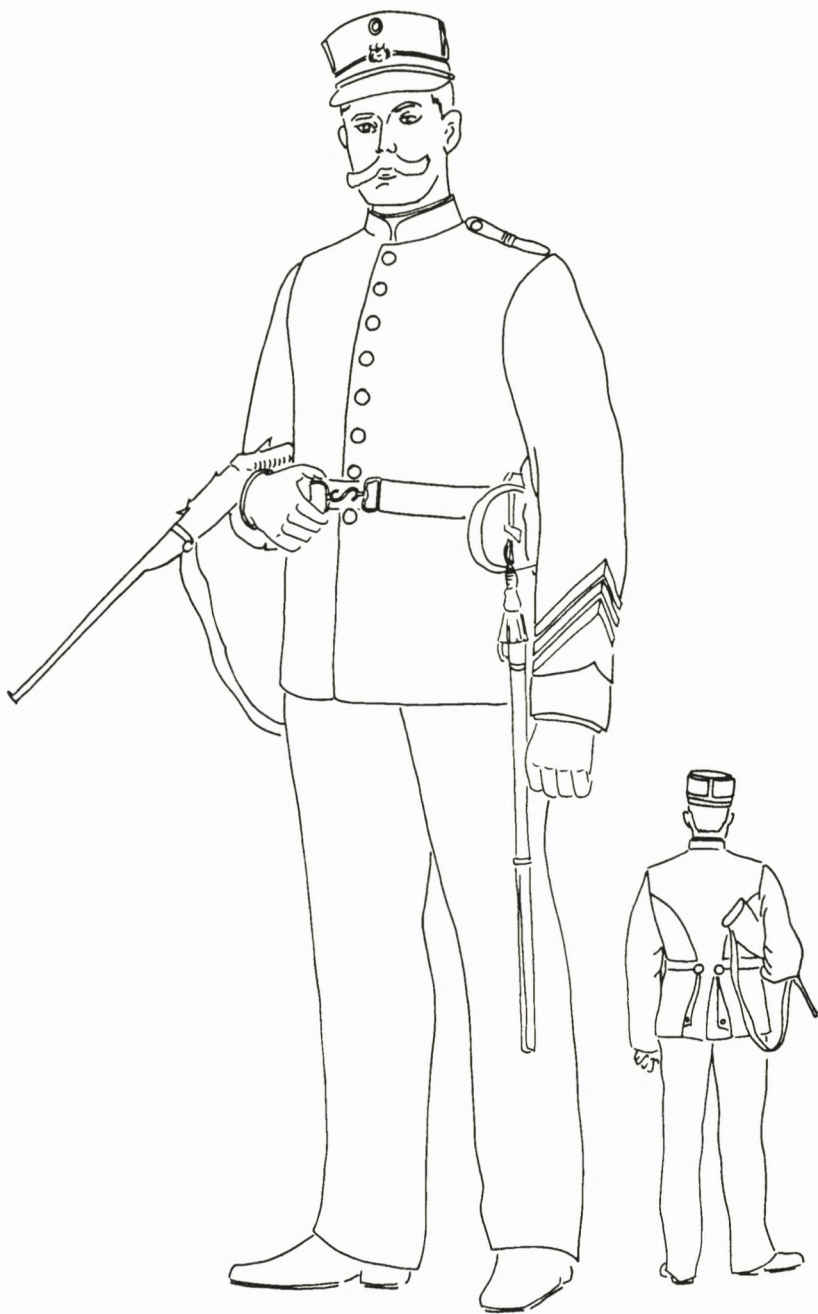
ingen forbehold, men da næppe alle Zises læsere har nået at anskaffe værket, vil jeg give det yderligere et par ord med på vejen.

Et vigtigt fælles træk, der forbinder de to bøger, er det, at uniformeringen af det danske toldvæsen ligesom grænsegendarmeriet har sine rødder i hertugdømmerne. Trofaste læsere vil allerede have stiftet bekendtskab med den holstenske toldkontrollør fra 1811 – eller rettere hans påtænkte uniform – som prydede Zises forside i hele tre numre i 1982.

Det oldenborgske monarkis sydgrænse, dets eneste egentlige landegrænse efter tabet af Norge, gik som bekendt dengang helt nede ved Elben. I bestræbelserne for at bevogte dette korte, men livligt trafikerede skel ud mod det store Europa oprettedes i 1838 det holstenske grænsegendarmeri. Dette rent militære korps udgør oprindelsen til det senere danske toldgrænsekorps, der blev nedlagt i 1969. En første civil spire nedlagdes i det, da de mest egnede gendarmere blev forsynet med toldtegn, således at de på egen hånd kunne udøve toldtjeneste, når situationen krævede det.

Korpset udgjorde fra starten tre officerer, 22 kavalerister og 22 korporaler, men voksede hurtigt i de følgende årtier. Det er en fornøjelse at læse Aage E. Hansens uhyre grundige udredning af dets historie, som vel er set fra uniformens og munderingens synsvinkel,

men også rummer et videre perspektiv, således den ændrede uniform under den oprørske, provisoriske regering 1848. Først i 1852 fik korpset atter dansk kommandør.

Et kort intermezzo udgør oprettelsen af det slesvigske gendarmeri 1851, der skulle holde opsyn med toldgrænsen mellem de to hertugdømmer. Den bortfaldt 1854, hvorpå toldopgaverne ophørte.

Endnu et puf i civil retning udgjorde navneændringen 1853 til Holstenske Grænsetoldgendarmeri, der var foranlediget af, at opsynet blev udvidet til at omfatte fyrstendømmet Lübeck. I 1864 var korpset nået op på hele 337 mand, hvoraf ca. en fjerdedel var beredne. Efter krigen og tabet af Sønderjylland blev det slesvigske gendarmeri ophævet. Resterne af det holstenske gendarmeri var i første omgang blevet overført til Fåborg, men kom herefter til at danne grundstammen i et nyt grænsekorps ved Danmarks sydgrænse.

Dette korps, kaldet gendarmeriet, oprettedes 1865 under den officielle betegnelse Grænsetoldpolitikorpset, men navnet ændredes 1876 til Grænsegendarmeriet. Hovedkvarteret lå i Kolding. Tonen var barsk og militær. Meningen var, at gendarmene skulle færdes frit i terrænet som skovens vilde dyr. At søge ly under improviserede skjul af grene eller halm var strengt forbudt. I det højeste måtte de ligge på lur bag en busk eller et gærde, og om vinteren var det tilladt at skjule sig under bladbunker eller sne. Måske har virkeligheden dog været lidt mindre barsk, som det antydes, når det blev indskærpet, at gendarmene ikke måtte gå på jagt eller søge ind på gårde for at spille kort. Samarbejdet med mandskabet på den tyske side af grænsen – ofte tidligere kolleger – synes i øvrigt at være foregået gnidningsfrit.

Det største mandskab nåede korpset efter 1. verdenskrig. Det talte dengang 418 gendarm foruden befalingsmænd og tre officerer. Hertil kom i februar 1920 145 midlertidige gendarm, da man en kort overgang måtte overvåge to grænser samtidig. I 1923 blev styrken normeret til 345 gendarm med Gråsten som hovedkvarter. Udviklingen i retning af civil etat fortsatte, og i 1952 ændredes navnet til Toldgrænsekorps. I de følgende år førte anvendelsen af bilpatruljer og radioer til, at styrken reduceredes fra 350 mand til 100, og i 1969 blev de sidste gendarm indrullet i toldvæsenet.

Det er tydeligt, at Aage E. Hansen hilser udviklingen væk fra den militære disciplin velkommen. På den anden side er det ikke mindst fortiden som militært korps, der åbenlyst har fascineret ham.

Mens uniformeringen af det militære grænsegendarmeri gav sig selv, spillede en række tilfældigheder en rolle, da først toldvæsenets embedsmænd og funktionærer, senere medhjælpere, betjente, opsynsmænd og kontorister fik officielle uniformer. Af Ingeborg Cock-Clausens fængslende skildring fremgår det, at de skiftende uniformer gennem tiderne er fremgået af mange forskellige overvejelser og hensyn.

To hovedmotiver kan dog skelnes, da man i 1845 skred til at uniformere toldvæsenets tre rangklasser. Der henvistes til det hensigtsmæssige i at vække »en ønskelig esprit de corps«, altså at professionalisere den hidtil ret brogede flok af embedsmænd. For det underordnede personales vedkommende gjaldt det om at øge betjentenes selvfølelse. Hertil kom imidlertid ønsket om at »impone-re den rå almue«. Det gav toldpersonalet en tiltrængt autoritet overfor hjemmebrændere og smuglere, når det var ordentligt klædt.

Pudsigt nok var det ikke i første række disse overvejelser, men en ren tilfældighed, der førte til uniformeringen. Det var en ansøgning fra en forfængelig toldkontrollør i København, etatsråd Feddersen, i 1845, der blev den umiddelbare anledning. Ingeborg Cock-Clausen skildrer dog meget overbevisende uniformstankens opkomst og spredning i Vesteuropa siden midten af 1700-tallet. Når uniformeringen kom netop i 1840'erne hang det sammen med, at trafikken steg, og at rejser blev mere almindelige. I øvrigt er det interessant, som hun påpeger, så hurtigt alle instanser reagerede på forslaget. Det træge bureaukrati hører åbenbart folkestyret til.

Når toldvæsenets farve fra starten og en lang årrække blev grøn, skyldtes det, at farven anvendtes i hertugdømmerne, og at Christian VIII ønskede at markere rigsenheden. Ellers er fleksibiliteten iøjnefaldende. Empiretidens kjole, der nok har set mindre elegant ud på de ofte tykvommede toldembedsmænd end på tegningerne, ændredes stiltiende til frakke. Måske skulle man hellere tale om en dragt.

Først i 1885-versionen bliver uniformspræget udtalt. Samtidig søgte man at give tjenesten et militært anstrøg, som når tolderne skulle gøre honnør for hinanden. Fra århundredskiftet prægtes udviklingen dog i stigende grad af demokratiske og menneskelige hensyn. Således førte den varme sommer 1901 til drøftelser om en sommeruniform.

Ingeborg Cock-Clausen skildrer vittigt de mange diskussioner, som personalets voksende indflydelse gav anledning til. Hun anvender ikke ordet kværlanteri, men tanken strejfer læseren, når man støder på udtryk som »molbohjerne«, møntet på den overordnede i etaten, der havde resolveret, at regnfrakkerne fra Skandinavisk Gummi Compag-

ni i Odense kunne holde i fem år. Da man omsider i 1923 indførte sommeruniformen, som skulle sys efter indsendte mål i København, blev resultatet en flom af klager og sarkasmer. Positive reaktioner forekom dog også. Nogle udlændinge fandt formløsheden i de danske tolderes påklædning velgørende.

Ellers er vort århundrede præget af et omfattende bureaukrati, som fulgte af uniformsudleveringen efter tjenestemandsløven af 1908, siden af de skrappe restriktioner i 2. verdenskrigs kølvand. Der skulle indsendes rekvisitioner til departementet, udstedes kvitteringer, leveringsordresedler, følgesedler, besked om måltagning, blanketter og inventarlistes. Ingeborg Cock-Clausen formår dog stedse at anskue de mange trakasserier om beklædningen som udtryk for toldernes ambitioner og arbejdsvilkår.

1885-uniformen, der havde afløst den første uniform fra 1845, afløstes på sin side af den noble blå uniform fra 1949. Hertil hørte både sommeruniform og pelshue til vinterbrug. Moderniseringen blev fulgt op af den nye uniformsordning fra 1974, der gav ens uniform til alle grader af toldtjenestemænd. Meget naturligt var det forbundet, der tog tæten, således også ved den nye uniformsaftale af 1983.

Meget i det fængslende værk er forbigået, således krydstoldvæsenets uniformer – et helt stykke søfartshistorie. Lad os blot slå fast, at den dobbelte uniforms bog virkelig er et værk, hvis gedigne indre lever op til dets prangende, prestigebetonede ydre fremtoning.

Ingeborg Cock-Clausen og Aage Emil Hansen: »Uniformer i Toldvæsen og Grænsegen-darmeri«. 310 sider, 348 kr. Stort format, utallige illustrationer, farver. Told- og Skatte-historisk Selskab 1992.

God at få forstand af!

af Christian A. Nielsen

Med jubilæumsbogen »Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund« har forbundet på smukkeste måde markeret stiftelsen af Den danske Toldetats Forening for 100 år siden.

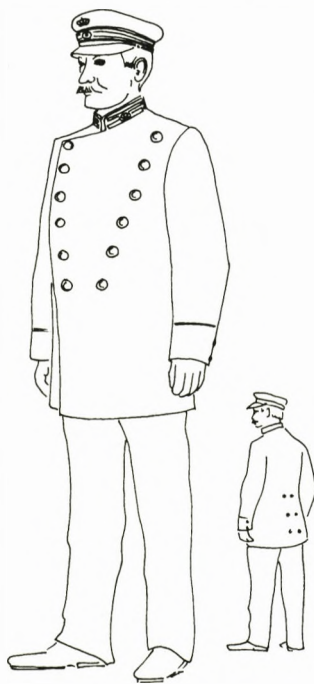
Det var den nærliggende, men også rigtige beslutning at bede dr. phil. Anders Monrad Møller om at påtage sig at skrive historien om de personaleorganisationer, der nu er samlet i det fælles forbund. Gennem en halv snes år har Anders Monrad Møller været medlem af bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab og tillige redaktør af Zise. Han var en central figur ved tilblivelsen af »Dansk Toldhistorie«, forfatter af 4. bind »Etaten og traditionerne« om perioden 1914-45 og har nu i en årrække haft sit daglige virke i told- og skattemiljøet. Der er med andre ord tale om en historiker, der i usædvanlig grad har levet sig ind i den verden, han her analyserer og beretter om. Denne indleven og da ikke mindre kvaliteten af tidligere arbejder om etaternes historie måtte gøre ham nærmest selvskreven til også at tage sig af told- og skatteorganisationernes historie.

Det værk, der nu foreligger, udmærker sig ikke alene ved forfatterens indleven i sit stof, men også ved stort kendskab til det danske samfund og dets udvikling i dette og forrige århundrede. Vi følger organisationernes indre og ydre liv gennem det sekel, hvor de opstod, udviklede sig og satte deres præg på det told- og skattevæsen, der kun sindigt og tøvende frigjorde sig fra enevældens traditioner og tankeverden for så i de seneste årtier at udvikle sig til en moderne, offentlig virksomhed.

Fra først til sidst følger Anders Monrad Møller organisationernes ageren i det samfund, de selv er en del af. Organisationerne har haft betydelig indflydelse, men der er i værket en tilbagevendende påpegning af, at også for dem har mål og midler stedse været dikteret af de rammer, samfundet til skiftende tider har fastlagt. Det er blevet beretningen om rettidig og dygtig udnyttelse af de nye muligheder, udviklingen i samfundet førte med sig, men også om de skuffelser, der blev den til del, der ikke forstod denne kunst.

God at få forstand af for enhver, der vil tage ved lære.

Ved stiftelsen af Toldetatsforeningen i 1894 gik det således mod en faglig gennemorganisering af samfundet, skriver Anders Monrad Møller. Foreningen blev med andre ord en realitet, fordi det lå i tiden. Men nogen

skulle tage initiativet, nogle få gjorde det og var i øvrigt ret tidligt ude. Det var deres for-tjeneste. Og da personaleorganisationerne syv årtier senere tog det initiativ, der førte til oprettelsen af Direktoratet for Toldvæsenet, var der tale om behændig udnyttelse af de muligheder, der lå i Administrationsudvalget af 1960.

Mildt kritisk forholder forfatteren sig til det næsten totale fravær af varsler fra personaleorganisationerne om den forestående fusion mellem told og skat endnu så sent som i efteråret 1988. En fusion de ikke ønskede. Varsler havde på dette fremskredne tidspunkt nu hverken gjort fra eller til. Snarere er der grund til at undre sig over, at toldvæsenets personaleorganisationer ca. fire år tidligere holdt en så lav profil, da forslaget til et generaldirektorat forelå. Det var jo et forsøg på at dreje udviklingen af toldvæsenet i en anden retning. Men om organisationerne her gjorde sig skyldig i en forspildt mulighed får stå hen. Ser man på, hvordan vore nabolande har organiseret afgifts- og skatteadministrationen, kan man godt tro, at den fusionering, der kom i 1989, var uafvendelig.

Ind i historien om organisationernes virke, om deres sejre, nederlag og resignation væver forfatteren en underholdende fremstilling af told- og skattefolket. Især om toldembedsmændene - »et særegent folkeslag, hvis adfærd det for den udefra kommende kan være svært at tolke rigtigt«, som det udtrykkes i indledningen.

Det er nu alligevel gået meget godt med tolkningen. Anders Monrad Møller demonstrerer et skarpt blik for de motiver og kræfter, der styrer mennesker i almindelighed og toldere i særdeleshed. Også for de mindre fine motiver, der blotlægges - af og til med sarkasme, så den forhenværende af slagsen må krympe sig. Var vi virkelig sådan?

Det var vi nok, set under historiens lup. Anders Monrad Møllers beretning om det særegne folkeslag er af en sådan art, at jeg gentagne gange ihukom H.C. Andersens lille eventyr »Vanddråben«, hvor den gamle troldmand Krible-Krable gennem et forstørrelsesglas studerer en dråbe grøftevand. Frem træder en verden, der »ser næsten ud som en hel tallerken fuld af rejer, der springer mellem hverandre, og de er så glubende, de river arme og ben, ender og kanter af hverandre, og dog er de glade og fornøjede på deres måde«. En anden gammel trold, der fik lov at se med, var ikke i tvivl om, hvad det var for en verden. »Det er jo København eller en anden stor by, de ligner jo alle sammen hinanden. En stor by er det«.

Told- og skatteorganisationernes ageren adskiller sig næppe stort fra adfærden i andre organisationer, hvis opgave det er at varetage egne medlemmers særinteresser. Det får tolderen så søge sin trøst i.

Eventyrets Krible-Krable fandt en sådan verden afskyelig. Det gør Anders Monrad Møller næppe. I hvert fald beretter han også med lune om dette liv. Det kunne i det hele taget godt se ud, som om han er ganske fornøjet med de stridbare og selvbevidste toldere, om ikke af anden grund, så fordi de har været ganske gode til gennem 100 år at præstere de begivenheder og levere de historier, der blev forfatterens stof til en underholdende beretning om livet i organisationernes verden.

Et stykke underholdende organisationshistorie og et værdifuldt supplement til »Dansk Toldhistorie«, som eftertiden kan bygge videre på. Forfatteren gør selv opmærksom på, at mangt og meget har kunnet lades uomtalt i jubilæumsbogen, fordi det allerede er omtalt i den »store« toldhistorie. Det bør læseren erindre for at kunne fuldstændiggøre jubi-

læumsbogens omtale af vigtige begivenheder. En omtale, der isoleret set her og der kan bibringe læseren et noget forvrænget billede.

Under omtalen af den tumult, der ledsagede oprettelsen af det faglige direktorat, siger forfatteren, at adskillelsen mellem etatsuddannede i et direktorat og akademikerne i et departement ikke ville kunne finde sted i 90'erne, bl.a. fordi en uddannelseseksplosion ligger imellem. Heri har han ret.

Men det ville da være lige så utænkeligt, at noget departement i 90'erne ville få lov til at bringe en stor organisation i den tilstand, toldvæsenet dengang befandt sig i. Det ville det af flere grunde. Medarbejderindflydelsen er i dag anerkendt og formaliseret, men blev det dog først nogle år efter, at de her omhandlede begivenheder fandt sted.

Det hører med til baggrunden for organisationernes initiativ i denne sag, at personale- og organisationsudvikling endnu i begyndelsen af 60'erne var ukendte begreber i toldvæsenet, og at gentagne krav om fornyelse og rationalisering mødte ringe forståelse i departementet.

Toldetatsforeningens forslag til en omlægning af personalets uddannelse fik da heller ikke den ubesværede gang gennem departementet, som Anders Monrad Møllers fremstilling giver indtryk af. Sagen blev forhalet så langt det var muligt, og da man omsider nåede frem til forhandling, var det kun personlig indgriben af generaldirektør Knud Korst, der sikrede, at der blev nedsat et arbejdsdueligt udvalg. Udvalgsarbejdet førte til den betænkning, der gjorde op med et aldeles forældet uddannelsessystem og anviste nye veje.

Den totale mangel på langsigtet styring af etatsforvaltningen havde i det hele taget ført til det, Henrik Fode i toldhistoriens 3. bind kalder en »tilfældig etat«. Denne rammende

karakteristik var ganske vist møntet på toldetaten ved 1900-tallets begyndelse, men havde gyldighed endnu et halvt sekel senere.

Forskellige skrifter og udtalelser fra de senere år vidner om, at der er divergerende opfattelser af, hvordan man skal anskue hele det hændelsesforløb, hvor toldetaten fra »det tilfældige« udviklede sig til det, den var ved fusionen med statsskattevæsenet to-tre årtier senere. Ikke mindst er der afvigende meninger om personaleorganisationernes rolle.

Der er ikke kun én sandhed om dette hændelsesforløb, og det er jo ikke så mærkeligt. Hvordan skulle den samtidige, der – hvad side han nu end befandt sig på – var en engageret part i selve begivenhederne, i alle forhold kunne dele opfattelse med historikeren, der på mange års afstand skal udvælge sit stof og anskuer begivenhederne i den større sammenhæng. Dette være sagt til den, der måtte rynke brynene ved en omtale i jubilæumsbogen, der afviger fra egen oplevelse, eller helt måtte savne omtale af en begivenhed, hun eller han anser for vigtig.

Men fortjenstfuldt er det, at Anders Monrad Møller har gengivet personaleorganisationernes lod og andel i vigtige begivenheder gennem de 100 år ud fra historikerens synsvinkel, og at han har berettet om told- og skattefolket, som det tegner sig for ham. Så fik vi da en jubilæumsbog, der er værd at læse, og som man er glad for at have stående på boghylden. Og vi slap for det uvirkelige og kedelige festskrift, der former sig som én lang hyldest til jubilaren.

Anders Monrad Møller: »Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund«. 277 sider, 175 kr. For medlemmer 50 kr. Indbundet og illustreret. Dansk Told- & Skatteforbund 1994.

Erling Andersens anden bog om »Fusionen«

af Peter Hjalf

»År der forandrede« udgives – oplyses det – i anledning af Dansk Told- og Skatteforbunds 100's års jubilæum. Det undrer, idet DTS opstod ved en fusion mellem tjenestemandsgeselskaberne på told- og skatteområdet efter fusionen.

Det er al ære værd, at personer, der følger, at de har været tæt på begivenheder, de mener har en vis generel samfundsmæssig betydning og kan være af interesse for eftertiden, skriver deres erfaringer ned og gør dem alment tilgængelige. Gerne rimeligt hurtigt efter, at begivenhederne har fundet sted. Bogen er derfor et rosværdigt initiativ, og det er en af hovedkonklusionerne på denne anmeldelse. En anden er, at »År der forandrede« ikke er *bogen* om fusionen mellem Skatte- og Afgiftsstyrelsen, Statsskattedirektoratet og Tolddirektoratet.

Bogen bærer præg af at være skrevet for et begrænset publikum. Den havde vundet meget ved, at en bredere personkreds havde bidraget. F.eks. René Mikkelsen og Hans Westerberg, jvf. nedenfor, andre centralt placerede organisationsfolk eller nogle af Told- og Skattestyrelsens interessenter (folk fra de kommunale skatteforvaltninger, rådgivere etc.).

Der er tale om en artikelsamling med ganske mange konkrete oplysninger. Hvor Erling Andersens første bog om fusionen, »Misrøgt – eller modernisering«, i høj grad bærer præg af at være hans årsberetning til ST's årsmøde i 1992, fokuserer »År der forandrede« på de menneskelige aspekter (personaleflytninger, fyringer, forskelle i virksomhedskultur etc.).

I et historisk tidsskrift bør det understreges, at »År der forandrede« ikke er en histo-

risk analyse og da slet ikke *bogen* om fusionen, hvilket den da heller ikke prætenderer. Især første halvdel af bogen er et let læst partsindlæg, deskriptivt i form og indhold.

Første halvdel er forfattet af Erling Andersen, bortset fra ca. 12 sider, der er forfattet af overtoldassistent Lisbeth Nøhr og skatterevisor Ole Østergaard Petersen.

Her beskrives nogle af forskellene i virksomhedskulturerne (forskellene mellem »dem« og »os«) og de menneskelige aspekter af fyrings- og flyttesituationen. Der er tale om ting, som de fleste medarbejdere i Told- og Skattestyrelsen kender til eller har hørt om, og hvis eksistens bekræftes af C.A. Nielsen's bidrag; men som er uforenelige med Told- og Skattestyrelsens nye enhedskultur.

Mange af de ting, der berøres, er væsentlige, interessante og relevante også for folk uden for Told- og Skattestyrelsen, og der anvendes en form, hvor direkte og indirekte citater løbende kombineres med forfatterens egne kommentarer. Formen gør den del af bogen let læst, og selv om fremstillingen kan virke noget rodet, slipper Erling Andersen som helhed godt fra det. Desværre bruges formen til at skøjte hen over mange af de spørgsmål, som rejses. I stedet for at udnytte sin omfattende viden til at grave spadestikket dybere og f.eks. undersøge indholdet i citaterne nøjere, bruger Erling Andersen dem til at fastslå bogens oplysninger som uangribelige sandheder og til uinteressant navlebeskuelse.

I mine noter fra idékonferencen i september 1990 har jeg noteret, at direktør Knud Overø, NOVO-Nordisk, udtalte, at hvis han skulle fusionere offentlige institutioner var

Statsskattedirektoratet og Tolddirektoratet ikke de første, han ville vælge, bl.a. fordi de to institutioner er født med et vanskeligt image, og fordi deres virksomhedskulturer er meget forskellige.

Dette synspunkt gentages flere steder i »År der forandrede«. Erling Andersen burde nok have undersøgt det nærmere, bl.a. fordi Erling Andersen ikke er enig, jvf. side 196 i bogen »Told•Skat-fusionen – Misrøgt eller modernisering«, hvor han skriver: »Jeg vil vove den påstand, at der reelt ikke var den store forskel på de to væsener« (toldvæsenet og skattevæsenet).

Den anden del består af artikler fra tidligere og nuværende ledere inden for Skatteministeriet (Carsten Jarlov, C.A. Nielsen, Anders Fogh Rasmussen, Jens Rosmann). Derudover fremgår det af bogen, at Hans Westerberg og René Mikkelsen er blevet spurgte; men af forskellige grunde ikke har ønsket at bidrage.

Læses denne del af bogen med henblik på at få viden om forholdet til politikerne, Kommunernes Landsforening og Finansministeriet i forbindelse med processen op til fusionen, er der masser af informationer at hente.

Derimod behandles selve integrationsprocessen inden for Skatteministeriets driftsområde temmelig stedmoderligt. Det skyldes bl.a., at cheferne for 2 af de 3 fusionerede institutioner ikke bidrager. Læseren sidder tilbage med et helhedsindtryk der er yderst mangelfuldt og temmelig ensidigt.

Taloplysningerne i bogen har initieret en dagbladspolemik, hvor Told- og Skattestyrelsens ledelse har været involveret. Jeg har valgt at undlade at kontrollere dem, især fordi direktionen i »Intern information nr. 79 af 22. april 1994« skriver, at de tal, der har været fremme i en artikel i Det Fri Aktuelt, er korrekte, men konklusionerne er helt forkerte.

Dermed kan enhver drage sine egne konklusioner.

Tilbage står hovedindtrykket af en bog med mange konkrete oplysninger, som næppe kan interessere andre end Erling Andersens medlemmer i DTS og enkelte andre ansatte i Told- og Skattestyrelsen.

Erling Andersen: »År der forandrede«. 226 sider, 95 kr. For medlemmer 35 kr. Dansk Told- & Skatteforbund 1994.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab afholder ordinær generalforsamling mandag den 29. august kl. 16.00 i Told- og Skattestyrelsen, Amaliegade 44, København, kantine, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1993/94
3. Regnskab for 1993/94
4. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
5. Fastsættelse af kontingent
6. Indkomne forslag
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen byder selskabet på en forfriskning.

Indhold:

Vagn Hersted:

En fransk Ribetolder 45

Claus Rafner:

Amtsforvalterne og amtstuerne 1660-1848 47

Børge E. Breitenbauch:

Erindringer om Aalborg Toldsted 1947-1955 58

Mikael Venge:

Toldbygninger i Sverige..... 69

Mikael Venge:

Fra Zuber til Tretorn 80

Mikael Venge:

En ønskelig esprit du corps 83

Christian A. Nielsen:

God at få forstand af 87

Peter Hjalf:

Erling Andersens anden bog om fusionen 90